

Εισαγωγή

«Και ο Αρχάγγελος Μιχαήλ σπάθην κρατεί στα χέρια του για να αμυνθεί εναντίον των δαιμόνων. Δεν κρατεί άνθη» δήλωσε στη Βουλή ο πρωθυπουργός Γεώργιος Ράλλης¹ ύστερα από το θάνατο του Ιάκωβου Κουμή και της Σταματίνας Κανελλοπούλου, που χτυπήθηκαν θανάσιμα από τα ΜΑΤ στις 16 Νοεμβρίου 1980 κατά τη διάρκεια διαδήλωσης για την επέτειο του Πολυτεχνείου στην Αθήνα. Ακολουθώντας παρεμφερές σκεπτικό, στις 13 Νοεμβρίου 2019, κατόπιν αλληπάλληλων περιστατικών αστυνομικής βίας,² ο υπουργός Εσωτερικών Μάκης Βορίδης δήλωσε:

«Η επιβολή του νόμου θα ευχόμασταν να γίνεται με προσφορά τριαντάφυλλων. Δεν έχει καταστεί αυτό δυνατό. Η επιβολή του νόμου εμπεριέχει στοιχεία αναγκαστικότητας – το λέω γλυκά. Το ξύλο είναι στοιχείο αναγκαστικότητας. [...] Η άσκηση νόμιμης βίας είναι αυτό που κάνει η Αστυνομία. Φυσικά θα συνεχίσουμε. Θα κάνουμε αυτό».³

1. Σ. Στάβερης, «Αφιέρωμα στη Σταματίνα Κανελλοπούλου και τον Ιάκωβο Κουμή, θύματα των ΜΑΤ», *Lifo*, 16 Νοεμβρίου 2013.

2. Περιστατικά ΟΠΑ (κεφ. 2), *Καραβίτης/Λεωνίδης, Γούλας* (ενότητα 3.1).

3. «Βορίδης: “Το λέω γλυκά. Το ξύλο είναι στοιχείο αναγκαστικότητας”», *News24/7*, 13 Νοεμβρίου 2019.

Στην κοινοβουλευτική συζήτηση του 1980 ο Ιωάννης Ζίγδης, αρχηγός της Ένωσης Δημοκρατικού Κέντρου, υιοθέτησε μια διαμετρικά αντίθετη θέση δηλώνοντας:

«Η βασική αιτία του κακού είναι ότι η κυβέρνηση διατηρεί ένα Σώμα που αποτελεί ντροπή, τα ΜΑΤ. Δεν είναι αστυνομία αυτό, αυτό είναι Σώμα ΕΣ-ΕΣ, είναι χειρότερο από την ΕΣΑ, τα μέλη του είναι κακούργοι, όχι ότι οι άνθρωποι γεννήθηκαν κακούργοι, αλλά εκπαιδεύονται για να γίνουν κακούργοι. [...] Είναι αδιανόητο να υπάρχουν σε μια δημοκρατική πολιτεία».⁴

Ενώ η κυβέρνηση απέδιδε ευθύνες για το θάνατο του Ι. Κουμή και της Σ. Κανελλοπούλου σε «οργανωμένες ομάδες αναρχικών και εξτρεμιστικών στοιχείων»,⁵ ο Ανδρέας Παπανδρέου, αρχηγός του ΠΑΣΟΚ, δήλωνε ότι «μικρές ομάδες ανεύθυνων στοιχείων και προβοκατόρων άγνωστης και ύποπτης προέλευσης δημιούργησαν θλιβερά έκτροπα. [...] Καταγγέλλουμε στον ελληνικό λαό τους υποκινητές και τα όργανα των θλιβερών γεγονότων».⁶

Οι παραπάνω δηλώσεις συνοψίζουν πολλές πτυχές του θέματος αυτής της έρευνας καθώς αναδεικνύουν τη διαχρονικότητα της αστυνομικής βίας, την κυβερνητική υποστήριξή της, το αμφιλεγόμενο γενεσιουργό της πλαίσιο, την εγγενή βαναυσότητά της και την αντιδημοκρατική της φύση. Η περαιτέρω διεξοδική ανάλυση του θέματος απαιτεί όμως τη διασαφήνιση του αιτιώδους σύνδεσμου μεταξύ αστυνόμευσης και αστυνομικής βίας. Η αποδοχή της θέσης του Βάλτερ Μπένγιαμιν (Walter Benjamin) ότι η βία είναι

4. Στάβερης, *όπ.αβ.*

5. «Κουμής - Κανελλοπούλου: Η κρατική δολοφονία της Μεταπολίτευσης», *Alfa-vita*, 16 Νοεμβρίου 2020.

6. Μ. Στούκας, «Πολυτεχνείο 1980: Η ματωμένη επέτειος – Δύο νεκροί, δεκάδες τραυματίες», *Πρώτο Θέμα*, 18 Νοεμβρίου 2017.

θεμέλιο του θετικού δικαίου⁷ και της φουκωικής άποψης ότι η αστυνομία είναι ένας μηχανισμός ασφάλειας που αντιπροσωπεύει τη *raison d'État* και κατ' επέκταση συνιστά έναν από τους πυλώνες της κυβερνητικότητας δεν πρέπει να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι η αστυνομική βία είναι αλληλένδετη με την αστυνόμευση στις σύγχρονες αστικές δημοκρατίες.

Ο Μισέλ Φουκώ (Michel Foucault) έχει δίκιο όταν εκτιμά ότι η αστυνομία ασχολείται με τα έμβια όντα, «υπερβαίνοντας τα έμβια όντα»,⁸ για να καταλήξει στο ότι κατέχει κομβική θέση στην κυβερνητικότητα δεδομένου ότι το έργο της αποσκοπεί στην πειθάρχηση και διαχείριση του πληθυσμού: «η κυριαρχία, η πειθαρχία και η κυβερνητική καθοδήγηση [σχηματίζουν ένα τρίγωνο] που έχει κύριο στόχο τον πληθυσμό και εδράζεται στους μηχανισμούς ασφάλειας».⁹ Ωστόσο οι σημερινές μορφές αστυνόμευσης καθιστούν σαφές ότι η φουκωική «μονοδιάστατη ανάλυση δεν λαμβάνει πλήρως υπόψη τις σύγχρονες αστυνομικές τεχνικές».¹⁰ Αναλύοντας το έργο της σύγχρονης αστυνομίας, ο Peter Waddington δείχνει ότι η αστυνόμευση καλύπτει ένα ευρύ φάσμα αποστολών, που κυμαίνονται από την αυστηρή μέχρι την ανεκτική επιβολή του νόμου και από τις ειρηνευτικές αποστολές στο εξωτερικό μέχρι την κοινωνική μέριμνα και παροχή βοήθειας.¹¹ Εξάλλου, δεδομένης της αυξανόμενης πολυμορφίας της προέλευσης των σημερινών παρόχων εσωτερικής ασφάλειας, η αστυνομία έχει μετατραπεί σε «έναν μόνο από τους παρόχους αστυνόμευσης και σε έναν

7. W. Benjamin, *Για μια κριτική της βίας*, Ελευθεριακή Κουλτούρα, 2014.

8. M. Foucault, *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France 1977-1978*, Palgrave Macmillan, 2007, 326. Όλες οι μεταφράσεις από τα αγγλικά και τα γαλλικά έγιναν από τη συγγραφέα.

9. *Ibid.*, 107-108.

10. A. Johnson, «Foucault: Critical Theory of the Police in a Neoliberal Age», *Theoria* 61:4 (2014), 19.

11. P. Waddington, *Policing Citizens: Authority and Rights*, UCL Press, 1999.

μεταξύ πολλών φορέων που συμβάλλουν στη δημόσια τάξη και ασφάλεια».¹²

Σε αυτό το διαρκώς εκτεινόμενο πεδίο εσωτερικής ασφάλειας η αστυνομία κατέχει όμως ηγεμονική θέση λόγω του μονοπωλιακού δικαιώματος άσκησης βίας και κατ' επέκταση του περιορισμού των ατομικών ελευθεριών. Η εξουσία αυτή είναι μεν σύμφυτη με την κρατική εξουσία, αλλά η διακριτική ευχέρεια κατά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων και κατά την εκτέλεσή τους προσδίδει μεγάλη αυτονομία στο αστυνομικό έργο, καθώς αυτό ουσιαστικά διαφεύγει του κρατικού ελέγχου. Στην πραγματικότητα, τις περισσότερες φορές το αστυνομικό έργο είναι «ανεξέλεγκτο και μη ελέγξιμο» καθώς η εποπτεία και ο έλεγχος παρεμβαίνουν εκ των υστέρων, μετά την τέλεση ενός αμφιλεγόμενου συμβάντος,¹³ γεγονός που επιτείνει περαιτέρω την αναγκαιότητα της εποπτείας και της λογοδοσίας. Συνεπώς η αστυνομική βία στις σύγχρονες αστικές δημοκρατίες είναι μία μόνο από τις εκφάνσεις της αστυνόμευσης. Καθώς εκφράζει μια ακραία μορφή επιβολής της κρατικής εξουσίας στην κοινωνία, η διαχείρισή της από την εκάστοτε κυβέρνηση και το δικαστικό σώμα είναι εξ ορισμού αλληλένδετη με πολλές πολιτικές, κοινωνικές και πολιτισμικές μεταβλητές. Θα πρέπει επομένως να θεωρηθεί ότι η διαχείριση αυτή είναι ανά πάσα στιγμή η αέναα μεταβαλλόμενη έκβαση μιας αμφίδρομης εξισορρόπησης δυνάμεων στο πλαίσιο του κράτους δικαίου.

Η αστυνομική βία δεν ταυτίζεται με την αστυνομική αυθαιρεσία. Η αστυνομική αυθαιρεσία περιλαμβάνει μια σειρά από παράνομες ή ανάρμοστες πράξεις ή παραλείψεις που τελούνται από αστυνομικούς εν ώρα υπηρεσίας, οι οποίες δεν ενέχουν

12. E.-P. Guittet κ.ά., *Democratic Oversight of the Police*, European Parliamentary Research Service, 2022, 13.

13. R. Crawshaw κ.ά., *Human Rights and Policing: Standards for Good Behaviour and a Strategy for Change*, Kluwer Law International, 1998, 24.

πάντα βία ή μπορεί να στρέφονται κατά άλλων αστυνομικών. Η αστυνομική βία αφορά μόνο πράξεις, παραλείψεις ή λόγο που εμπεριέχουν στοχευμένη προς την κοινωνία βία –σωματική, λεκτική, ή ψυχολογική– η οποία δεν μπορεί να αιτιολογηθεί ως αναγκαία.

Αστυνόμευση και αστυνομική βία σε παγκόσμιο επίπεδο

Η αστυνομική βία εκδηλώνεται σε διάφορα συγκείμενα που αφορούν διαδηλώσεις, συγκεντρώσεις και την καθημερινή τήρηση της δημόσιας τάξης. Η αστυνόμευση διαδηλώσεων και άλλων συγκεντρώσεων βρίσκεται σταθερά στο επίκεντρο του ακαδημαϊκού ενδιαφέροντος από τη δεκαετία του 1960 μέχρι σήμερα. Θεωρώντας ότι αντικατοπτρίζει τις σχέσεις κράτους - κοινωνίας σε δεδομένο χώρο και χρόνο, ένα μεγάλο μέρος της διεθνούς ακαδημαϊκής κοινότητας προσέγγισε το ζήτημα από τρεις αλληλεπικαλυπτόμενες οπτικές γωνίες. Πρώτον, αναλύει τα μοντέλα αστυνόμευσης και τις μεταβολές τους ως προς την τήρηση της δημόσιας τάξης για να ερμηνεύσει τις μορφές (α)συνέχειάς τους καθώς και τις εξωγενείς και ενδογενείς αιτιώδεις δυναμικές τους. Οι δυναμικές αυτές σχετίζονται με το διεθνές/εθνικό πολιτικό συγκείμενο, την παγκοσμιοποίηση, την άνοδο της επιτήρησης, τη διαχείριση της διακινδύνευσης, τη διευρυμένη συλλογή πληροφοριών, τη στρατιωτικοποίηση της αστυνομίας, την ιδιωτικοποίηση της εσωτερικής ασφάλειας, τα αστυνομοκεντρικά διακυβεύματα και τις ισορροπίες δυνάμεων με τις αστυνομικές συνδικαλιστικές ενώσεις. Δεύτερον, υπογραμμίζει ελλείψεις, ασυμφωνίες και αμφισημίες τόσο εντός της αστυνομίας όσο και κατά τη διάρκεια των αλληλεπιδράσεων αστυνομίας - ιδιωτών. Τέλος, προτείνει εναλλακτικές στρατηγικές για την υιοθέτηση δημοκρατικότερων μοντέλων αστυνόμευσης προκειμένου να προστατευθούν

αποτελεσματικά οι θεμελιώδεις ελευθερίες και να ενισχυθεί η νομιμότητα της αστυνομίας και του κράτους.¹⁴ Η αστυνόμευση

14. P. Waddington, *The Strong Arm of the Law: Armed and Public Order Policing*, Clarendon Press, 1991· του ιδίου, *Policing Citizens*, όπ.αβ· D. Della Porta/H. Reiter (επιμ.), *Policing Protest: The Control of Mass Demonstrations in Western Democracies*, University of Minnesota Press, 1998· C. Stott/S. Reicher, «How Conflict Escalates: The Inter-group Dynamics of Collective Football Crowd Disorder», *Sociology* 32:2 (1998), 353-377· I. Loader, «Plural Policing and Democratic Governance», *Social & Legal Studies* 9:3 (2000), 323-345· J. Earl κ.ά., «Protest under Fire? Explaining the Policing of Protest», *American Sociological Review* 68:4 (2003), 581-606· D. Della Porta/O. Fillieule, «Policing Social Protest», στο D. Snow κ.ά. (επιμ.), *The Blackwell Companion to Social Movements*, Blackwell, 2004, 217-241· C. McPhail/J. D. McCarthy, «Protest Mobilization, Protest Repression, and their Interaction», στο C. Davenport κ.ά. (επιμ.), *Repression and Mobilization*, University of Minnesota Press, 2005, 3-32· A. S. Vitale, «From Negotiated Management to Command and Control: How the New York Police Department Polices Protests», *Policing and Society* 15:3 (2005), 283-304· O. Fillieule/D. Della Porta (επιμ.), *Police et manifestants: Maintien de l'ordre et gestion des conflits*, Presses de Sciences Po, 2006· P. F. Gillham/J. A. Noakes, «“More Than A March in a Circle”: Transgressive Protests and the Limits of Negotiated Management», *Mobilization* 12:4 (2007), 341-357· S. Reicher κ.ά., «Knowledge-Based Public Order Policing: Principles and Practice», *Policing* 1 (2007), 403-415· A. Tsoukala, *Football Hooliganism in Europe: Security and Civil Liberties in the Balance*, Palgrave Macmillan, 2009· C. Mouhanna, «The French Police and Urban Riots: Is the National Police Force Part of the Solution or Part of the Problem?», στο D. Waddington κ.ά. (επιμ.), *Rioting in the UK and France: A Comparative Analysis*, Willan Publishing, 2009, 173-182· R. Reiner, *The Politics of the Police*, Oxford University Press, 2010· J. Hoggett/C. Stott, «Crowd psychology, public order police training and the policing of football crowds», *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management* 33: 2 (2010), 218-235· D. Waddington, *Policing Public Disorder: Theory and Practice*, Routledge, 2012· T. Newburn/J. Peay (επιμ.), *Policing: Politics, Culture and Control*, Hart Publishing, 2012· D. Fassin, *Enforcing Order: An Ethnography of Urban Policing*, Polity Press, 2013· A. Myhill/B. Bradford, «Overcoming cop culture? Organizational justice and police officers' attitudes towards the public», *Policing: An International Journal of Police Strategies and Management* 36:2 (2013), 338-356· L. J. Wood, *Crisis and Control: The Militarization of Protest Policing*, Pluto Press, 2014· D. Della Porta/K. Atak, «The Police», στο J. W. Duyvendak/J. M. Jasper (επιμ.), *Breaking Down the State: Protestors Engaged*, Amsterdam University Press,

διεθνικών διαδηλώσεων από τα τέλη της δεκαετίας του 1990 και μετά άνοιξε ένα νέο ερευνητικό πεδίο όπου η ανάλυση των σχετικών μοντέλων αστυνόμευσης ανέδειξε το εύρος της αστυνομικής βίας και την αναστολή της νομιμότητας σε όλα τα κράτη στα οποία πραγματοποιήθηκαν οι διαδηλώσεις αυτές.¹⁵

Όσον αφορά τις στρατηγικές τήρησης της δημόσιας τάξης, το ερευνητικό ενδιαφέρον στράφηκε στην ανάλυση μιας μεγάλης μεταβολής, που συντελέστηκε σε πολλές αστικές δημοκρατίες στα τέλη του 20ού αιώνα, όταν η κλιμακούμενη ένταση άφησε τη θέση της στη διαπραγμάτευση και την αυτοσυγκράτηση.¹⁶ Συνοψίζοντας τις κύριες όψεις αυτής της μεταβολής, ο David Waddington τονίζει ότι

2015, 113-132· W. De Lint/A. Pocrmic, «Living Law in Public Order: Trust, Risk, Dominion and Universality», στο M. den Boer (επιμ.), *Comparative Policing from a Legal Perspective*, Edward Elgar Publishing, 2018, 85-110· O. Fillieule/F. Jobard, *Politiques du désordre: La police des manifestations en France*, Seuil, 2020· M. Kokoreff, *Violences policières, généalogie d'une violence d'État*, Textuel, 2020· M. Maroto κ.ά., «Policing the Protest Cycle of the 2010s», *Social Justice* 46:2-3 (2020), 1-27· S. Palidda, «Alle radici dell'aumento della brutalità razzista delle polizie», *Crítica Penal y Poder* 20 (2020), 303-310· F. Jobard, «L'art du désordre toléré. La police des manifestations en Allemagne fédérale», *Savoir/Agir* 55:1 (2021), 57-66· J. Maillard/W. Skogan (επιμ.), *Policing in France*, Routledge, 2021· T. Newburn, «The inevitable fallibility of policing», *Policing and Society* 32:3 (2022), 434-450.

15. M. King, «D'une gestion policière réactive à la gestion des manifestants? La police et les manifestations antimondialisation au Canada», *Cultures & Conflicts* 56 (2004), 209-247· D. Della Porta κ.ά., *The Policing of Transnational Protest*, Ashgate, 2006· S. Palidda, «Appunti di ricerca sulle violenze delle polizie al G8 di Genova», *Studi sulla questione criminale* 1 (2008), 33-50· D. Della Porta/H. Reiter, «State Power and the Control of Transnational Protests», στο T. Olesen (επιμ.), *Power and Transnational Activism*, Routledge, 2011, 91-110· S. Raimondi, «Beyond "the most Serious Suspension of Rights" of Genova: Violence, Anomie and Force (of Law)», στο C. Cercl κ.ά. (επιμ.), *States of Exception: Law, History, Theory*, Routledge, 2020, 184-202.

16. C. McPhail κ.ά., «Policing Protest in the United States: 1960-1995», στο Della Porta/Reiter, *Policing Protest*, όπ.αυ., 51-54.

«ενείχε μεγαλύτερο σεβασμό για τα “δικαιώματα” των διαδηλωτών, ανεκτικότερη προσέγγιση ως προς τη διατάραξη του κοινωνικού βίου, καλύτερη επικοινωνία και συνεργασία με τους ιδιώτες, μείωση των συλλήψεων (ιδίως ως τακτική στην αρχή της έντασης) και εφαρμογή της ελάχιστης μόνο αναγκαίας βίας για τον έλεγχο της κατάστασης».¹⁷

Η εδραίωση της ήπιας αστυνόμευσης σε χώρες με μακρά κοινοβουλευτική παράδοση υφίσταται όμως σήμερα αισθητές διακυμάνσεις καθώς η αστυνομία τείνει να υιοθετεί ξανά συγκρουσιακά μοντέλα όταν αντιλαμβάνεται την κοινωνική συγκυρία ή αναταραχή με όρους κρίσης. Η ευρεία επανεμφάνιση της αστυνομικής βίας κατά τη διάρκεια της πανδημίας¹⁸ παρατηρείται επίσης σε περιπτώσεις αστικών εξεγέρσεων ή διαδοχικών μαζικών λαϊκών κινητοποιήσεων.¹⁹

Ένα εξίσου μεγάλο μέρος της διεθνούς έρευνας εστίασε στο κατά πόσον η αστυνόμευση και ο έλεγχος της αστυνομικής εξουσίας τηρούν τους κανόνες προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου και τις αρχές του κράτους δικαίου, εγείροντας πολλά ερωτήματα για την αποτελεσματικότητα αυτού του ελέγχου και της συνεπακόλουθης λογοδοσίας.²⁰ Συναφείς έρευνες

17. D. Waddington, *Policing Public Disorder...*, όπ.α., 10.

18. M. Den Boer κ.ά. (επιμ.), *Plural Policing, Security and the COVID-crisis: Comparative European Perspectives*, Palgrave Macmillan, 2023.

19. Mouhanna, όπ.α.· Fillieule/Jobard, *Politiques du désordre*, όπ.α.· O. Fillieule, «Un maintien de l'ordre à la dérive», *Les Possibles* (2023), 36.

20. P. Waddington, *Liberty and Order: Public Order Policing in a Capital City*, UCL Press, 1994· D. H. Bayley, «Getting Serious About Police Brutality», στο P. C. Stenning (επιμ.), *Accountability for Criminal Justice: Selected Essays*, University of Toronto Press, 1995, 93-109· R. Reiner, «Counting the Coppers: Antinomies of Accountability in Policing», στο P. C. Stenning, *Accountability for Criminal Justice: Selected Essays*, University of Toronto Press, 1995, 74-92· A. Goldsmith/C. Lewis (επιμ.), *Civilian Oversight of Policing: Governance, Democracy and Human Rights*, Hart Publishing, 2000· S. Walker, *Police Accountability: The Role of Citizen Oversight*, Wadsworth, 2001· I. Loader, «Policing, Recognition and Belonging», *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 605 (2006), 202-221·

ανέλυσαν τον όρο «λογοδοσία» επισημαίνοντας ότι αφενός δεν είναι εννοιολογικά σαφής, αφετέρου περιλαμβάνει μια σειρά από διαφορετικές έννοιες, που συνδέονται με την αρχική λογοδοσία στην ιεραρχία και την αντίστοιχη ανάληψη ευθύνης, την πειθαρχική/ποινική ευθύνη και τον πειθαρχικό/ποινικό έλεγχο.²¹ Ο Mark Bovens προσεγγίζει το ζήτημα από άλλη οπτική γωνία διακρίνοντας την κανονιστική έννοια, δηλαδή το ηθικό υπόβαθρο των σχετικών κανόνων, από την επιχειρησιακή έννοια, που σχετίζεται με το πώς διεξάγεται ο έλεγχος στην πραγματικότητα.²² Σε όλες τις περιπτώσεις πάντως θεωρείται δεδομένο ότι «ο τρόπος με τον οποίο η κοινωνία ρυθμίζει και ελέγχει την οργάνωση και τις εξουσίες της αστυνομίας είναι κομβικής σημασίας δείκτης για τη φύση της πολιτικής και κοινωνικής της τάξης».²³ Η λογοδοσία, που είναι αλληλένδετη με τη νομιμότητα των δημόσιων λειτουργιών, είναι ένα από τα ουσιώδη στοιχεία του πυρήνα της καθαυτής λειτουργίας της αστικής δημοκρατίας. Ο Ian Loader υπογραμμίζει ορθά ότι

G. Markham/M. Punch, «Embracing Accountability: The Way Forward – Part 2», *Policing: A Journal of Policy and Practice* 1:4 (2007), 485-494· P. Neyroud, «Policing and ethics», στο T. Newburn (επιμ.), *Handbook of Policing*, Willan Publishing, 2008, 666-692· T. Jones, «The accountability of policing», στο T. Newburn, *Handbook of Policing*, Willan Publishing, 2008, 693-724· A. Aydın-Aitchison/C. Mermutluoğlu, «Mapping Human Rights to Democratic Policing Through the ECHR», *Security and Human Rights* 30 (2019), 72-99· B. Banović/V. Turanjanin, «Right to life and use the force in the policing of demonstrations», στο *Yearbook. Human rights protection: Right to life*, Ombudsman/Institute of Criminological and Sociological Research, 2021, 81-109· L. Bonelli, «La loi ou l'ordre? Considérations sur la question policière», *Savoir/Agir* 55:1 (2021), 15-24· C. Colliot-Thélène, «Violence policière, violence d'État», *Savoir/Agir* 55:1 (2021), 33-39· W. Bourdon/V. Brengarth, *Pour une police citoyenne*, Gallimard, 2022· Guittet κ.ά., *όπ.αυ.*

21. R. Mulgan, «“Accountability”: An Ever-expanding Concept?», *Public administration* 78:3 (2000), 555-573.

22. M. Bovens, «Two Concepts of Accountability: Accountability as a Virtue and as a Mechanism», *West European Politics* 33:5 (2010), 946-967.

23. Jones, *όπ.αυ.*, 695.

«τα δικαιώματα του ανθρώπου και οι έλεγχοι της αστυνομικής εξουσίας [δεν] υπάρχουν μόνο για να προστατεύουν τα άτομα από την εξουσία του κράτους. Είναι μάλλον αναγκαίες προϋποθέσεις ώστε η αστυνομία να μπορεί να συμβάλει θετικά στην ασφάλεια των πολιτών σε μια δημοκρατική κοινωνία και θα έπρεπε να διατυπώνονται και να υποστηρίζονται υπό αυτό το πρίσμα. Παρομοίως, οι κανονιστικοί μηχανισμοί για τη διασφάλιση του δημόσιου ελέγχου και της δημόσιας συναίνεσης σε αστυνομικές προτεραιότητες και πρακτικές δεν είναι δευτερεύοντες, ούτε διακριτοί από τον “πυρήνα” του αστυνομικού έργου ως προς τον έλεγχο της εγκληματικότητας και της αταξίας. [...] Η αστυνόμευση δεν μπορεί να συμβάλει επαρκώς στην υλοποίηση και προστασία της πολιτικής ελευθερίας, στην υποστήριξη μορφών κοινού δημοκρατικού βίου και, υπό αυτούς τους όρους, στην ασφάλεια των πολιτών, αν η διαχείριση της αστυνομικής εξουσίας δεν νοείται, θεωρητικά και έμπρακτα, ως απαραίτητη διάσταση τού πώς σχεδιάζεται και εκτελείται η αστυνόμευση στις δημοκρατικές κοινωνίες».²⁴

Οι Andrew Aydın-Aitchison και Ceren Mermutluoğlu διευρύνουν τις αναλύσεις περί δημοκρατικής αστυνόμευσης για να αναδείξουν τη σημασία της δημοκρατικά ανταποκρινόμενης αστυνόμευσης. Αυτή η ευρύτερη αντίληψη της αστυνόμευσης, ως αναπόσπαστου μέρους ενός πλέγματος αποφάσεων και πράξεων δημόσιων λειτουργιών, εστιάζει στους μηχανισμούς και τις δομές που οριοθετούν τις αστυνομικές πολιτικές και δράσεις, συμπεριλαμβάνοντας το εισαγγελικό και δικαστικό επίπεδο.²⁵

Ανησυχίες για την αστυνομική βία και λογοδοσία έχουν διατυπωθεί επίσης σε εθνικές εκθέσεις²⁶ και σε οδηγίες για

24. Loader, «Policing, Recognition and Belonging», *όπ.αβ.*, 213.

25. Aydın-Aitchison/Mermutluoğlu, *όπ.αβ.*, 76.

26. L. Casey of Blackstock, Interim Report on Police Misconduct, Metropolitan Police Service, 2022.

την αστυνομική δεοντολογία, τη λογοδοσία και τον έλεγχο της αστυνομίας που έχουν κατά καιρούς συνταχθεί από ευρωπαϊκούς και διεθνείς φορείς.²⁷ Οι απόπειρες οριοθέτησης της αστυνομικής δράσης με δεοντολογικούς και επαγγελματικούς κανόνες διεξάγονται παράλληλα με το σχεδιασμό μηχανισμών και εργαλείων ελέγχου της συμμόρφωσης της αστυνομίας με τις νομικές και επαγγελματικές της υποχρεώσεις. Αυτά τα συστήματα εσωτερικού και εξωτερικού ελέγχου αποβλέπουν στην εξισορρόπηση της ασύμμετρης ισορροπίας δυνάμεων μεταξύ αστυνομικών και ιδιωτών, προκειμένου να επιτευχθεί ισονομία. Χωρίς να αμφισβητούν το σκεπτικό αυτών των προσπαθειών, ορισμένοι ερευνητές εκφράζουν πάντως αμφιβολίες ως προς την αποτελεσματικότητά τους,²⁸ τονίζοντας είτε ότι οι καταγγελίες για αστυνομική βία μπορεί να επιφέρουν το αντίθετο αποτέλεσμα, στο βαθμό που ενισχύουν την αλληλέγγυα ανοχή της παρανομίας,²⁹ είτε ότι η αστυνομική δράση, όπως κάθε ανθρώπινη δράση, υπακούει σε πολιτισμικά σχήματα μάλλον παρά σε κανόνες.³⁰

Ενώ αυτά τα θέματα έχουν προσελκύσει εδώ και δεκαετίες το ενδιαφέρον της διεθνούς επιστημονικής κοινότητας, άλλες

27. Council of Europe, *European Code of Police Ethics*, Council of Europe, 2001· Amnesty International, *Understanding Policing: A resource for human rights activists*, Amnesty International, 2006· Organization for Security and Co-operation in Europe, *Guidebook on Democratic Policing*, OSCE, 2008· International Association of the Chiefs of Police, *Law Enforcement Code of conduct*, IACP, 2009· European Agency for Fundamental Rights, *Towards More Effective Policing Understanding and Preventing Discriminatory Ethnic Profiling: A Guide*, 2010· United Nations Office on Drugs and Crime, *Handbook on police accountability, oversight and integrity*, United Nations, 2011· του ίδιου, *Resource book on the use of force and firearms in law enforcement*, United Nations, 2017.

28. P. Waddington/M. Wright, «Police use of force, firearms and riot-control», στο T. Newburn, *Handbook of Policing*, όπ.αυ., 482 επ.

29. P. Manning, *Police Work: The Social Organization of Policing*, Waveland, 1997.

30. R. V. Ericson, «Rules in policing: five perspectives», *Theoretical Criminology* 11:3 (2007), 367-401.

όψεις της αστυνόμευσης έχουν παραμείνει εν μέρει αδιερεύνητες. Ελάχιστες έρευνες έχουν εστιάσει στον αντίκτυπο της αστυνόμευσης διαδηλώσεων στο δικαστικό σύστημα για να αναδείξουν τις στρατηγικές των κατηγορούμενων ακτιβιστών και τη μετατροπή του δικαστηρίου σε πολιτική αρένα.³¹ Οι δημοσιογραφικές στρατηγικές νομιμοποίησης της αστυνομικής βίας έχουν αναλυθεί στο πρωτοποριακό έργο της Regina Lawrence,³² αλλά μόνο πρόσφατα δόθηκε προσοχή στα μέσα που χρησιμοποιεί η αστυνομία για να επηρεάσει τη δημοσιογραφική παρουσίαση της αστυνόμευσης διαδηλώσεων.³³ Εξίσου πρόσφατη είναι η διερεύνηση της λεγόμενης *coraganda*, δηλαδή των συστηματικών προσπάθειών διαμόρφωσης θετικής εικόνας της αστυνομίας στην κοινή γνώμη.³⁴

Η αστυνομική βία δεν εκδηλώνεται μόνο κατά τη διάρκεια διαδηλώσεων και συγκεντρώσεων. Είναι επίσης ορατή στην καθημερινή αστυνόμευση για την τήρηση της δημόσιας τάξης. Λαμβάνοντας υπόψη πολυάριθμες απόπειρες ορισμού της αστυνόμευσης, ιδίως της «καλής» σε αντιδιαστολή με την «κακή», ο Tim Newburn κατέληξε πρόσφατα στο συμπέρασμα ότι η αστυνόμευση

«δεν επιδέχεται ορισμό. Οι απόπειρες ορισμού της αντι-κατοπρίζουν αναγκαστικά την εξαιρετική πολυπλοκότητα της αστυνομικής δράσης και, ακόμα κι όταν εστιάζουν σε

31. B. Doherty/G. Hayes, «The Courts: Criminal Trials as Strategic Arenas», στο J. W. Duyvendak/J. M. Jasper (επιμ.), *Breaking Down the State: Protestors Engaged*, Amsterdam University Press, 2015, 27-52· C. Terwindt, *When Protest Becomes Crime: Politics and Law in Liberal Democracies*, Pluto Press, 2020, 66-87.

32. R. Lawrence, *The Politics of Force: Media and the Construction of Police Brutality*, Oxford University Press, 2000.

33. Fillieule/Jobard, *Politiques du désordre*, όπ.αυ., 147-184.

34. M. A. Neal, «Pop Culture Helped Turn Police Officers Into Rock Stars – And Black Folks Into Criminals», *Level*, 6 Οκτωβρίου 2020· Α. Χατζηστεφάνου, *Προπαγάνδα & Παραπληροφόρηση: Πώς τις εντοπίζουμε*, Τόπος, 2022, 86 επ.

δημόσια ή κρατικά αστυνομικά σώματα, υπάρχουν τεράστιες αποκλίσεις ως προς το πώς νοείται και επιτελείται αυτό το έργο». ³⁵

Η δυσκολία ορισμού της αστυνόμευσης συνυπάρχει με την πολυπλοκότητα του τρόπου με τον οποίο αυτή γίνεται αντιληπτή από τον κόσμο σε διάφορα συγκείμενα. Τα τελευταία χρόνια η έρευνα γύρω από αυτά τα ζητήματα έχει διαρθρωθεί γύρω από την έννοια της διαδικαστικής δικαιοσύνης. Πολλές μελέτες έχουν δείξει ότι η νομιμότητα μιας εξουσίας και η συνεπακόλουθη συμμόρφωση των ιδιωτών είναι αλληλένδετες με την εκδήλωση δίκαιης συμπεριφοράς εκ μέρους αυτών που κατέχουν θέση ισχύος. ³⁶ Όπως επισημαίνουν οι Anthony Bottoms και Justice Tankebe,

35. Newburn, «The inevitable fallibility...», *όπ.αβ.*, 438.

36. T. Tyler, *Why people obey the law*, Yale University Press, 1990· του ιδίου, «Enhancing police legitimacy», *Annals of the American academy of social sciences* 593 (2004), 84-99· J. Sunshine/T. Tyler, «The Role of Procedural Justice and Legitimacy in Shaping Public Support for Policing», *Law & Society Review* 37:3 (2003), 513-548· J. Frank κ.ά., «Exploring the Basis of Citizens' Attitudes Toward the Police», *Police Quarterly* 8:2 (2005), 206-228· E. Maguire/D. Johnson, «Measuring public perceptions of the police», *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management* 33:4 (2010), 703-730· C. Stott κ.ά., «Keeping the Peace: Social Identity, Procedural Justice and the Policing of Football Crowds», *British Journal of Criminology* 52:2 (2012), 381-399· F. Boateng, «Restoring the Lost Hope: A Multidimensional Approach for Building Public Trust in the Police», *The Journal of the Institute of Justice & International Studies* 13 (2013), 33-46· B. Bradford, «Policing and social identity: Procedural justice, inclusion and cooperation between police and public», *Policing and Society* 24:1 (2014), 22-43· A. Bottoms/J. Tankebe, «Police legitimacy and the authority of the state», στο A. du Bois-Pedain κ.ά. (επιμ.), *Criminal Law and the Authority of the State*, Hart Publishing, 2017, 47-88· S. Staubli, *Trusting the Police: Comparisons across Eastern and Western Europe*, Transcript Verlag, 2017· Newburn, «The inevitable fallibility...», *όπ.αβ.*· M. D. Reisig κ.ά., «Measuring normative obligation to obey the police: An empirical assessment of a new police legitimacy scale», *Journal of Criminal Justice* 86 (2023), 102045.

«όταν οι πολίτες διαμορφώνουν κανονιστικές κρίσεις για την αστυνόμευση, πολλές φορές δίνουν προτεραιότητα στο αν είναι δίκαιη ή όχι η διαδικασία (πώς αντιμετωπίζονται) και όχι στο πώς αντιλαμβάνονται το ευνοϊκό ή δίκαιο αποτέλεσμα της επαφής τους με την αστυνομία».³⁷

Εφόσον η διαφοροποιημένη αστυνόμευση αλληλεπιδρά με το πώς αυτή γίνεται αντιληπτή από τους αποδέκτες της, δημιουργώντας τεράστια ποικιλία συνθηκών (από)κλιμάκωσης της πιθανής έντασης, η έννοια της καλής/κακής αστυνόμευσης γίνεται τόσο ρευστή ώστε να μην επιδέχεται ορισμό. Ο καλύτερος ίσως τρόπος ορισμού της είναι να εστιάσουμε στον ιδεατό στόχο της και όχι στην εκδήλωσή της, υιοθετώντας την άποψη του Robert Reiner ότι «η αστυνόμευση αποβλέπει στη διασφάλιση της κοινωνικής τάξης».³⁸

Τα ευρήματα της διεθνούς έρευνας για την αστυνόμευση διαδηλώσεων και την καθημερινή τήρηση της δημόσιας τάξης δείχνουν επίσης ότι η αστυνομική βία συνδέεται συχνά με συμπεριφορές που βασίζονται σε διακρίσεις. Τα θύματα προέρχονται πολλές φορές από κοινωνικά ευάλωτες ομάδες, που υφίστανται ήδη διάφορες μορφές κοινωνικής περιθωριοποίησης λόγω ταξικών, εθνοτικών ή έμφυλων διακρίσεων, ή είναι ευάλωτα λόγω της νεαρής τους ηλικίας και/ή των πολιτικών τους πεποιθήσεων. Το ερώτημα ποια διαδήλωση θεωρείται «δίκαιη» ή, γενικότερα μιλώντας, ποια άτομα «αξιίζουν» να αντιμετωπιστούν με σεβασμό έχει μελετηθεί συχνά από την επιστημονική κοινότητα,³⁹ η οποία έχει τονίσει ότι

37. Bottoms/Tankebe, *όπ.αβ.*, 75.

38. Reiner, *The Politics of the Police*, *όπ.αβ.*, 5.

39. Ενδεικτικά: D. Della Porta, «Police Knowledge and Protest Policing: Some Reflections on the Italian Case», στο Della Porta/Reiter, *Policing Protest*, *όπ.αβ.*, 241-245· F. Dupuis-Déri, «Broyer du noir. La répression policière de la “déviance politique” au Québec», στο F. Dupuis-Déri (επιμ.), *À qui la rue? Répression policière et mouvements sociaux*, Écosociété, 2013, 122-158· Fillieule/Jobard, *Politiques du désordre*, *όπ.αβ.*, 48 επ.

οι αστυνομικές αντιλήψεις για τους «καλούς» και «κακούς» ιδιώτες καθορίζονται από κοινωνικά και πολιτισμικά στερεότυπα, πολιτικές πεποιθήσεις και την επιθυμία επιβολής της τάξης σε οποιοδήποτε πολιτικό συγκείμενο σχετίζεται με κοινωνική αναταραχή.

Η συχνή κατάχρηση της αστυνομικής εξουσίας έχει αναπόφευκτα προκαλέσει ευρεία κοινωνική και πολιτική εκθρόνιση. Η περιφρόνηση και η αντιπάθεια για την αστυνομία, σε συνδυασμό με την απόφαση για αντίσταση και απεικόνιση, συνοψίζονται στο διεθνώς γνωστό σύνθημα ACAB (All Cops Are Bastards).⁴⁰ Τα συναφή συνθήματα «Κατάργηση της αστυνομίας» και «Αποχρηματοδότηση της αστυνομίας», που θεωρούν ότι η αστυνομική βία καθιστά ορατή την εγγενώς αυταρχική φύση της αστυνομίας, έχουν ερείσματα και στην ακαδημαϊκή κοινότητα. Οι πανεπιστημιακοί υπέρμαχοι της κατάργησης της αστυνομίας αμφισβητούν αυτή καθαυτή την ύπαρξη του θεσμού,⁴¹ δείχνουν ότι «το πρόβλημα έγκειται στην ίδια την αστυνόμευση», δεδομένου ότι η αστυνομία προκαλεί ή κλιμακώνει την αταξία,⁴² και διερευνούν πολλές εναλλακτικές μορφές αστυνόμευσης.⁴³

Αστυνόμευση και αστυνομική βία στην Ελλάδα

Το προσωπικό της Ελληνικής Αστυνομίας (ΕΛ.ΑΣ) ανέρχεται σε περίπου 55.000 άτομα. Οι υποψήφιοι αξιωματικοί και υπαξιωματικοί εισάγονται με πανελλήνιες εξετάσεις στις σχολές

40. Όλοι οι μπάτσοι είναι μπάσταρδοι.

41. M. G. McDowell/L. A. Fernandez, «“Disband, Disempower, and Disarm”: Amplifying the Theory and Practice of Police Abolition», *Critical Criminology* 26 (2018), 373-391.

42. Vitale, *όπ.αυ.*

43. G. Maher, *A World Without Police: How Strong Communities Make Cops Obsolete*, Verso, 2021.

της αστυνομίας με τετραετή και τριετή φοίτηση αντίστοιχα. Οι ειδικοί φρουροί και οι συνοριακοί φύλακες προσλαμβάνονται με σύστημα αντικειμενικών κριτηρίων και αναλαμβάνουν καθήκοντα ύστερα από μια σύντομη επιχειρησιακή κατάρτιση. Ένα από τα κριτήρια μοριοδότησης των υποψήφιων ανδρών είναι η εκπλήρωση της στρατιωτικής τους θητείας σε ειδικές μονάδες ή ως έφεδροι αξιωματικοί ή ως εθελοντές πενταετούς υποχρέωσης στις ένοπλες δυνάμεις. Αρχικά προσλαμβάνονται για πέντε χρόνια και μπορεί να μονιμοποιηθούν ύστερα από υπηρεσιακή αξιολόγηση του έργου τους. Οι επιχειρησιακοί κανόνες της ΕΛ.ΑΣ είναι απόρρητοι.

Αντίθετα από τις ισχύουσες αστυνομικές προτεραιότητες σε πολλά ευρωπαϊκά κράτη, η αστυνόμευση στην Ελλάδα δεν επιδιώκει να ενισχύσει τις σχέσεις αστυνομίας - κοινωνίας. Η γενική αρχή ότι «καλή» αστυνόμευση είναι «η διαχείριση της αταξίας χωρίς προσφυγή σε εξαναγκασμό»⁴⁴ δεν αποτέλεσε ποτέ συστηματική κατευθυντήρια γραμμή των ελληνικών αστυνομικών στρατηγικών. Η συνειδητή τήρηση αποστάσεων από την κοινωνία είναι ορατή στην αστυνόμευση διαδηλώσεων, όπου η μετάβαση από την κλιμακούμενη ένταση στη διαπραγμάτευση και τη συνεπακόλουθη βελτίωση των σχέσεων αστυνομίας - κοινωνίας δεν περιλήφθηκε ποτέ στις κυρίαρχες στρατηγικές επιλογές της ΕΛ.ΑΣ.

Εκ πρώτης όψεως το Εθνικό Σχέδιο Διαχείρισης Δημόσιων Υπαίθριων Συναθροίσεων, που παρουσιάστηκε το 2021, ήταν καινοτόμο καθώς υιοθετούσε την αρχή της διαπραγμάτευσης με τους διαδηλωτές. Οι οδηγίες για την αστυνόμευση διαδηλώσεων ανέφεραν μια σειρά από στρατηγικές αποφυγής έντασης, όπως οι προειδοποιήσεις για την αυτόβουλη διάλυση μιας διαδήλωσης, και προέβλεπαν μόνο ως ύστατη επιχειρησιακή επιλογή την παρέμβαση αστυνομικών διμοιριών. Η αρχή της προληπτικής επικοινωνίας και διαμεσολάβησης

44. Reiner, *The Politics of the Police*, όπ.αυ., 8.

είχε ήδη υλοποιηθεί με τη σύσταση, τον Νοέμβριο του 2020, μιας νέας αστυνομικής ομάδας με αποστολή τη διαχείριση και οριοθέτηση διαδηλώσεων χαμηλής και μεσαίας επικινδυνότητας. Η ΟΔΟΣ⁴⁵ απαρτίζεται από άοπλους αξιωματικούς της ΕΛ.ΑΣ, στην πλειοψηφία τους γυναίκες, που καλούνται να χρησιμοποιούν τεχνικές επικοινωνίας και διαμεσολάβησης προκειμένου να αποφευχθεί η πρόκληση ή κλιμάκωση της έντασης. Στην πραγματικότητα, καθώς η ομάδα αυτή παρεμβαίνει σε κατ' αρχήν ειρηνικές διαδηλώσεις, δεν είναι εφικτό να αξιολογηθεί η συμβολή της στην αποφυγή έντασης. Είναι επίσης ανέφικτο να αξιολογηθεί ως προς τις διαμεσολαβητικές της δεξιότητες σε διαδηλώσεις μεσαίας επικινδυνότητας, καθώς σπάνια προσφεύγει σε αυτές. Συνήθως τα μέλη της αρκούνται στην ενατένιση των διαδηλωτών από απόσταση. Αν υπάρχει κίνδυνος κλιμάκωσης της έντασης απομακρύνονται. Εξίσου ατελέσφορο είναι το προεδρικό διάταγμα (ΠΔ) 75/2020, το οποίο εισάγει το νομικό πλαίσιο για την καταγραφή εικόνας και ήχου σε διαδηλώσεις προβλέποντας, μεταξύ άλλων, τη χρήση κάμερας ενσωματωμένης στις αστυνομικές στολές. Η εφαρμογή των διατάξεών του, που αποσκοπούν στην ενίσχυση της διαφάνειας, δεν υπήρξε συστηματική. Σε κάθε περίπτωση, όπως θα φανεί από την παρούσα έρευνα, οι μεταρρυθμίσεις αυτές δεν είχαν ουσιώδη αντίκτυπο στην αστυνομική βία, η οποία παραμένει σταθερό χαρακτηριστικό γνώρισμα της αστυνομικής διαδηλώσεων σε όλη τη μεταπολιτευτική περίοδο, ενώ παράλληλα στιγματίζει και την καθημερινή τήρηση της δημόσιας τάξης.

Στην περίοδο της Μεταπολίτευσης έχουν καταγραφεί επανειλημμένως θάνατοι ιδιωτών από αστυνομικά πυρά. Πολλά από αυτά τα περιστατικά συνέβησαν κατά τη διάρκεια αστυνομικών ελέγχων. Από τα υπόλοιπα, υπενθυμίζονται ενδεικτικά τα εξής: ο θάνατος, το 1985, του 15χρονου Μιχάλη Καλτεζά από μέλος

45. Ομάδα Διαχείρισης και Οριοθέτησης Συναθροίσεων.

αστυνομικής διμοιρίας που αθώωθηκε· ο θάνατος, το 1998, του 17χρονου Σέρβου μαθητή Μάρκο Μπουλάτοβιτς από αστυνομικό που καταδικάστηκε σε 27 μήνες φυλάκιση με αναστολή· ο θάνατος, το 2008, του 15χρονου Αλέξανδρου Γρηγορόπουλου από ειδικό φρουρό, ο οποίος αρχικά καταδικάστηκε σε ισόβια και απελευθερώθηκε ύστερα από 11 χρόνια κάθειρξης.

Αστυνομικοί έχουν προκαλέσει επίσης θανάτους ιδιωτών χωρίς χρήση πυροβόλων όπλων. Από τα θύματα της αστυνομικής διαδηλώσεων, η συλλογική μνήμη έχει συγκρατήσει: τον Τάσο Μαγλαρίδη, που χτυπήθηκε μέχρι θανάτου το 1980 από δύο μέλη αστυνομικής διμοιρίας, τα οποία αθώωθηκαν· τον Ιάκωβο Κουμή και τη Σταματίνα Κανελλοπούλου, που χτυπήθηκαν μέχρι θανάτου το 1980 από μέλη αστυνομικών διμοιριών, τα οποία δεν ταυτοποιήθηκαν· τον Άγγελο Μαυροειδή, θύμα θανατηφόρου προπηλακισμού το 1986 από μέλη αστυνομικής διμοιρίας που δεν ταυτοποιήθηκαν. Παράλληλα με τους θανάτους ιδιωτών έχουν καταγραφεί αμέτρητοι τραυματισμοί,⁴⁶ από τους οποίους ορισμένοι προκάλεσαν μόνιμη αναπηρία. Στη συντριπτική τους πλειονότητα τα περιστατικά αυτά δεν έτυχαν επαρκούς πειθαρχικής ή ποινικής διερεύνησης.

Αυτή η διαχρονική αστυνομική βία είναι ουσιαστικά απότοκο της ταραγμένης πολιτικής ιστορίας της χώρας, που γνώρισε αλλεπάλληλα αυταρχικά και δικτατορικά καθεστώτα,⁴⁷ υπέστη τη μετεμφυλιακή στάση της αστυνομίας και βίωσε την ολέθρια σύμπνοια της με το δικτατορικό καθεστώς της επταετίας, με αποκορύφωμα τα βασανιστήρια χιλιάδων διαφωνούντων. Η αποκατάσταση της δημοκρατίας το 1974 και η συνεπακόλουθη ειρήνευση του πολιτικού και κοινωνικού βίου δεν επέφεραν τον

46. Για μια εποπτική παρουσίαση των θυμάτων αστυνομικής βίας, βλ. Ε. Σταθούλη, *Η άσκηση αστυνομικής βίας εκτός ορίων νομιμότητας*, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, 2020.

47. Για μια ιστορική προσέγγιση της λειτουργίας της αστυνομίας στον Μεσοπόλεμο, βλ. Α. Φωτάκης, *Αστυνομία πόλεων: Τα πρώτα βήματα στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Θεμέλιο, 2022.

προσδοκώμενο ουσιαστικό εκδημοκρατισμό της αστυνομίας.⁴⁸ Η Διεθνής Αμνηστία, ύστερα από αυξανόμενες καταγγελίες της αστυνομικής βίας στη μνημονιακή εποχή,⁴⁹ επισημαίνει ότι

«οι διαδοχικές ελληνικές κυβερνήσεις έχουν παραλείψει να παραδεχτούν, πόσο μάλλον να αντιμετωπίσουν, την κλίμακα και τη συστηματική φύση των παραβιάσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων από μέλη των σωμάτων ασφαλείας, καθώς και τη συνεχιζόμενη ατιμωρησία».⁵⁰

Η βαθιά εδραιωμένη έξη⁵¹ των αυτόκλητων παντοδύναμων αστυνομικών να τίθενται υπεράνω του νόμου και να θεωρούν ότι δικαιούνται να εκδηλώνουν την εξουσία τους επί των ιδιωτών ανάλογα με τη διάθεσή τους παρέμεινε θεμελιωδώς ακέραιη, παρά τις προσπάθειες πολλών κυβερνήσεων να περιχαράκωσουν δημοκρατικά τις σχέσεις αστυνομίας - κοινωνίας. Όπως επισημαίνει ο Γιώργος Παπακωνσταντής,⁵² αναλύοντας το υπόβαθρο του αστυνομικού έργου στις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα, ο συγκερασμός πολιτικών πεποιθήσεων και

48. D. Sotiropoulos, «The Authoritarian Past and Contemporary Greek Democracy», *South European Society and Politics* 15:3 (2010), 449-465· L. Cheliotis/S. Xenakis, «Punishment and political systems: State punitiveness in post-dictatorial Greece», *Punishment & Society* 18:3 (2016), 268-300.

49. Διεθνής Αμνηστία, «Η Ελλάδα καλείται να μη χρησιμοποιεί υπερβολική βία κατά τη διάρκεια διαμαρτυριών», 2011· της ίδιας, «Ελλάδα: Οι επιθέσεις εναντίον δημοσιογράφων κατά τη διάρκεια διαδηλώσεων έχουν επιζήμιο αντίκτυπο στην ελευθερία της έκφρασης», 2012· της ίδιας, *Αστυνομική βία στην Ελλάδα: Όχι μόνο «μεμονωμένα περιστατικά»*, 2012.

50. Διεθνής Αμνηστία, *Κράτος εν κρίσει: Κουλτούρα κακομεταχείρισης και ατιμωρησίας στην Ελληνική Αστυνομία*, 2014, 8.

51. Η έννοια της έξης (habitus), που εισήχθη από τον Πιέρ Μπουρντιέ (Pierre Bourdieu), αναφέρεται σε διαχρονικές, κοινωνικά κατασκευασμένες νόρμες, οι οποίες μεταφέρονται ασυναίσθητα από τη μια γενιά στην άλλη. Για μια ανάλυση της αστυνομικής υποκουλτούρας υπό αυτό το πρίσμα, βλ. J. Chan, «Using Pierre Bourdieu's Framework for Understanding Police Culture», *Droit et Société* 56-57 (2004), 327-346.

52. Γ. Παπακωνσταντής, *Ελληνική Αστυνομία: Οργάνωση, πολιτική και ιδεολογία*, Σάκκουλας Αντ. Ν., 2003.

εξουσιαστικής στάσης είναι τόσο ισχυρός που επικαλύπτει τον ορθολογικό σχεδιασμό των στρατηγικών της ΕΛ.ΑΣ.

Η κυρίαρχη αστυνομική αντίληψη για την αναγκαία εξάλειψη ενός «εσωτερικού εχθρού», ταυτισμένου με την Αριστερά και ιδίως τον κομμουνισμό, συνυπήρχε με έναν κανονικοποιημένο ρατσισμό. Είναι ενδεικτικό ότι, στη δεκαετία του 1990, τα στατιστικά στοιχεία εγκληματικότητας ήταν διαρθρωμένα γύρω από τρεις κατηγορίες που αντιστοιχούσαν στους ημεδαπούς, τους Έλληνες Ρομά και τους αλλοδαπούς. Αυτή η φαινομενικά ανορθολογική κατηγοριοποίηση των εγκλημάτων ενείχε διπλό ρατσισμό. Καθώς οι Ρομά υπερεκπροσωπούνταν στα στατιστικά στοιχεία εγκληματικότητας, η αποκοπή τους από την υπόλοιπη κοινωνία μείωνε τεχνητά το ποσοστό εγκληματικότητας των ημεδαπών, επιτρέποντας την έμμεση νομιμοποίηση της ξενοφοβίας που τροφοδοτούνταν από την άνοδο της εγκληματικότητας, η οποία αποδιδόταν τότε αυθαίρετα στη μαζική άφιξη μεταναστών.⁵³ Παράλληλα, ο διαχωρισμός των Ρομά από την υπόλοιπη κοινωνία και η μετάθεσή τους σε ένα φαντασιακό κενό μεταξύ ημεδαπών και αλλοδαπών δεν θα μπορούσαν να συμβούν αν δεν βασίζονταν σε μια θεωρούμενη δεδομένη κατωτερότητα των Ρομά, υπόρρητα αποδεκτή τόσο από τις δημόσιες αρχές όσο και από μεγάλο μέρος της κοινωνίας.⁵⁴

Από τα τέλη της δεκαετίας του 2000 και μετά, όταν η Χρυσή Αυγή βρισκόταν σε συνεχή άνοδο,⁵⁵ ο αστυνομικός αυταρχισμός μετατράπηκε βαθμιαία σε μια φασιστική αντίληψη της

53. Α. Tsoukala, «Le discours grec sur la criminalité des immigrés», *Hommes & Migrations* 1218 (1999), 77-89.

54. C. Parthenis/G. Fragoulis, «“Otherness” as Threat: Social and Educational Exclusion of Roma People in Greece», *International Journal of Multicultural Education* 18:2 (2016), 39-57.

55. P. Sotiris, «The Dark Dawn of Greek Neo-fascism», *Overland* 210 (2013), 32-37· του ίδιου, «Political crisis and the Rise of the Far Right in Greece», *Journal of Language Aggression and Conflict* 3:1 (2015), 173-199· S. Vasilopoulou/D. Halikiopoulou, *The Golden Dawn's «Nationalist Solution»: Explaining the Rise of the Far Right in Greece*, Palgrave Pivot, 2015.

κοινωνικής τάξης που έπρεπε να επιβληθεί.⁵⁶ Η επέκταση του φασισμού εντός της ΕΛ.ΑΣ ήταν αλληλένδετη με την είσοδο της Χρυσής Αυγής στην κεντρική πολιτική σκηνή από το 2010 και μετά. Παρότι δεν είναι εφικτό να τεκμηριωθεί με ακρίβεια,⁵⁷ η σημαντική διείσδυση της Χρυσής Αυγής στην ΕΛ.ΑΣ φαίνεται από την ανάλυση των αποτελεσμάτων των εκλογικών τμημάτων όπου ψήφισαν αστυνομικοί στις βουλευτικές εκλογές του 2012 και του 2014.⁵⁸ Η σύνδεση της ΕΛ.ΑΣ με τη Χρυσή Αυγή ήταν ένα από τα θέματα που διερευνήθηκαν το 2013 κατά τη διενέργεια της προκαταρκτικής εξέτασης για το εάν η Χρυσή Αυγή ήταν εγκληματική οργάνωση. Όπως τονίζει η Διεθνής Αμνηστία, στο πόρισμα του αντεισαγγελέα του Αρείου Πάγου αναφέρεται ότι

«σε ορισμένες περιπτώσεις, που δεν αποκλείεται ο αριθμός τους να είναι μεγαλύτερος, άνδρες της Ελληνικής Αστυνομίας συνέδραμαν ή, στην καλύτερη των περιπτώσεων, ανέχονταν τα μέλη της οργάνωσης [Χρυσής Αυγής] στη διάπραξη διαφόρων ποινικά επίμεμπτων πράξεων, στοιχείο που πρέπει να ελεγχθεί ενδελεχέστερα».⁵⁹

Σε παρεμφερές συμπέρασμα είχε καταλήξει το 2013 ο υπουργός Προστασίας του Πολίτη Νίκος Δένδιας δηλώνοντας ότι

56. Δ. Χριστόπουλος, «Η Ελληνική Αστυνομία», στο Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Το «βαθύ κράτος» στη σημερινή Ελλάδα και η Ακροδεξιά*, Νήσος/Rosa Luxemburg Stiftung, 2014, 83-150.

57. M. Fisher, «Are Greek Policemen Really Voting in Droves for Greece's Neo-Nazi Party?», *The Atlantic*, 22 Ιουνίου 2012.

58. «Greece: polls, over 50% of police voted for Golden Dawn», *ANSamed*, 27 Μαΐου 2014· G. Papanicolaou/I. Papageorgiou, «The police and the far right in Greece: a case study of police voting behaviour in Athens», *Crime, Law and Social Change* 66:4 (2016), 397-419. Στοιχεία από τα εκλογικά κέντρα όπου ψήφισαν αστυνομικοί στις βουλευτικές εκλογές του 2023 δείχνουν μια σχετική μείωση των ακροδεξιών ψηφοφόρων, αλλά ο αριθμός τους παραμένει σημαντικός. Βλ. Β. Λαμπρόπουλος, «Σπαρτιάτες από 10% έως 20% – Η ακροδεξιά ψήφος στην Αστυνομία», *In.gr*, 30 Ιουνίου 2023.

59. Διεθνής Αμνηστία, *Κράτος εν κρίσει...*, όπ.αν., 36.

«ορισμένοι αξιωματικοί σε περιοχές με μεγάλους μεταναστευτικούς πληθυσμούς έχουν υπερβεί το επίπεδο της συνεργίας με τοπικούς νεοναζί, διαμορφώνοντας πολιτικούς θύλακες εντός των μονάδων τους. [...] Ξέρουμε ότι αυτοί οι θύλακες υπάρχουν, έχουμε αποδείξεις. Θα λάβουμε σθεναρά μέτρα».⁶⁰

Η έρευνα που διεξήχθη το 2013 από τη Διεύθυνση Εσωτερικών Υποθέσεων της ΕΛ.ΑΣ βρήκε άμεση σύνδεση μεταξύ των πολιτικών πεποιθήσεων ορισμένων αστυνομικών και την ανοχή ή συγκάλυψη εγκλημάτων μίσους. Αντίθετα όμως από το εισαγγελικό πόρισμα και την υπουργική δήλωση που αναφέρθηκαν παραπάνω, δεν ανακάλυψε οργανωμένους πυρήνες αστυνομικών συνδεόμενων με τη Χρυσή Αυγή.⁶¹ Στις αρχές της δεκαετίας του 2010, όταν η Χρυσή Αυγή ήταν σε ραγδαία άνοδο, υπήρχαν καταγγελίες για μέλη αστυνομικών διμοιριών που διευκόλυναν φασίστες να επιτεθούν σε αντιφασίστες, ενώ ασκούσαν συχνά κριτικές προς αστυνομικούς που απέτρεπαν τα θύματα φασιστικών επιθέσεων από το να υποβάλουν μήνυση. Η συνεργία με φασίστες καταγγέλθηκε επανειλημμένως από την κοινωνία των πολιτών.⁶² Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά περιστατικά⁶³ συνέβη κατά τη διάρκεια της μαζικής διαδήλωσης τον Σεπτέμβριο του 2013, μετά τη δολοφονία του Παύλου Φύσσα, όπου φωτογραφίες και βίντεο δείχνουν φασίστες να ρίχνουν πέτρες στους διαδηλωτές ενώ βρίσκονται ανάμεσα σε μια αστυνομική διμοιρία που παραμένει

60. K. Hope, «Greek Police “infiltrated” by Golden Dawn», *Financial Times*, 11 Οκτωβρίου 2013.

61. Διεθνής Αμνηστία, *Κράτος εν κρίτει...*, όπ.αν., 37-38.

62. Θ. Καμπυγιάννης/HumanRights360, *Η Ελληνική Αστυνομία και το ρατσιστικό έγκλημα μέσα από τη δικογραφία της Χρυσής Αυγής*, Human Rights360, 2021· Διεθνής Αμνηστία, *Κράτος εν κρίτει...*, όπ.αν.

63. Για μια εποπτική παρουσίαση των σχετικών περιστατικών, βλ. Ιός, «Οι μελανοχίτωνες της ΕΛ.ΑΣ», *Ελευθεροτυπία*, 10 Φεβρουαρίου 2008.

αδρανής.⁶⁴ Στα μέσα της δεκαετίας του 2010 η δημοφιλία της Χρυσής Αυγής στους αστυνομικούς επιβεβαιώνεται επίσης από τα ευρήματα της έρευνας της Ρόζας Βασιλάκη.⁶⁵

Μέχρι σήμερα πολλά μέλη αστυνομικών διμοιριών και ειδικοί φρουροί φέρουν παράνομα στη στολή τους την ελληνική σημαία⁶⁶ ή σύμβολα συνυφασμένα με ακροδεξιές/φασιστικές πεποιθήσεις.⁶⁷ Ωστόσο το ά. 29§3 του Συντάγματος απαγορεύει στα μέλη των σωμάτων ασφαλείας να εκδηλώνουν καθ' οιονδήποτε τρόπο τις πολιτικές τους πεποιθήσεις. Επιπλέον το ά. 64§2 της Απόφασης του Αρχηγού της ΕΛ.ΑΣ 7012/6/103/5-7-2009, τροποποιημένης το 2021 από την Απόφαση 7012/6/103-οζ', απαγορεύει οποιαδήποτε αλλαγή του σχήματος ή της σύνθεσης των αστυνομικών στολών. Οι πρακτικές αυτές είναι όμως ανεκτές από τους επικεφαλής των αντίστοιχων διμοιριών ή μονάδων, οι οποίοι οφείλουν να ελέγχουν σε καθημερινή βάση ότι οι αστυνομικοί που βρίσκονται υπό τις εντολές τους τηρούν τον σχετικό κανονισμό. Παρόμοια ανοχή παρατηρείται για τα ακροδεξιά/φασιστικά σύμβολα που είναι παράνομα κολλημένα σε οχήματα των Ομάδων Πρόληψης και Καταστολής Εγκλήματος (ΟΠΚΕ).⁶⁸

64. «Ποιοι ήταν αυτοί που κρυβόμενοι πίσω από τα MAT πετούσαν πέτρες στους διαδηλωτές, κ. Δένδια;», *Left*, 18 Σεπτεμβρίου 2013.

65. R. Vasilaki, «Policing the crisis in Greece: The other's side of the story», LSE/Hellenic Observatory, 2016, GreeSE Paper 98, 25 επ.

66. Επιπλέον του προβλεπόμενου εθνόσημου.

67. The Manifold Files, *Τιμωροί και τσοπανόσκυλα: Τα σύγχρονα ακροδεξιά σύμβολα στις στολές της ΕΛ.ΑΣ.*, 2022. Παρεμφερείς πρακτικές και αντίσταση στις εντολές παρατηρούνται και σε άλλα κράτη. Τον Οκτώβριο του 2023, παραδείγματος χάριν, αξιωματικοί της Μητροπολιτικής Αστυνομίας του Λονδίνου παραβίασαν την εντολή να μη φέρουν στη στολή τους τη «λεπτή μπλε γραμμή», που είναι συνυφασμένη με ακροδεξιές πεποιθήσεις και την ανωτερότητα της λευκής φυλής. Βλ. M. Townsend, «London police defy ban on badges linked to far right and white supremacy», *The Guardian*, 14 Οκτωβρίου 2023.

68. Το 2023, σε τυχαίες μετακινήσεις μου, έχω δει οχήματα της ΟΠΚΕ στα Εξάρχεια να φέρουν ελληνική σημαία ή ακροδεξιά σύμβολα στις 9 Απριλίου, 20 Μαΐου, 8 Ιουνίου και 23 Αυγούστου.

Αυτή η σταθερή ανοχή είναι ιδιαίτερα ανησυχητική επειδή το διακύβευμα δεν είναι ένα ήσσονος σημασίας πειθαρχικό παράπτωμα. Όπως επισημαίνεται από τον Michael Rowe και άλλους,⁶⁹ η στολή και τα υλικά πολιτισμικά διακοσμητικά της στοιχεία έχουν ισχυρή συμβολική φόρτιση που μεταφέρει στους αστυνομικούς, όπως και στα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας, μηνύματα για το πώς αυτοί αντιλαμβάνονται τη θέση τους, τις αξίες τους και την εργασιακή τους ταυτότητα σε σχέση με τις υπηρεσιακές εξουσίες τους. Στο βαθμό που η παράνομη επίδειξη συμβόλων συνυφασμένων με ακροδεξιές/φασιστικές πεποιθήσεις συνεπάγεται την άρνηση της αστικής δημοκρατίας και της αστυνομικής πειθαρχίας, το μήνυμα που μεταφέρεται στην κοινωνία είναι σαφές. Πολλοί από τους λεγόμενους μάχιμους αστυνομικούς και η ιεραρχία τους δεν αποδέχονται τους όρους της δημοκρατικής αστυνόμευσης και αρνούνται να περιοριστούν από το κανονιστικό πλαίσιο της ΕΛ.ΑΣ.

Τα δεδομένα αυτά θα μπορούσαν να οδηγήσουν στον πειρασμό να συσχετισθεί η αστυνομική βία με τις πολιτικές πεποιθήσεις των αστυνομικών και να υποτεθεί ότι η περιφρόνηση των αρχών του κράτους δικαίου δηλώνει πλέον προσχώρηση στο φασισμό. Παρά το γεγονός ότι, όπως θα καταδειχθεί αργότερα, πολλά περιστατικά αστυνομικής βίας όντως στοχοποιούν αριστερούς, αναρχικούς, αντιεξουσιαστές, μετανάστες, αιτούντες άσυλο και Ρομά, η απόδοση της υπέρμετρης αστυνομικής βίας σε πολιτικές πεποιθήσεις θα συγκάλυπτε ένα μέρος της προέλευσής της. Αυτές οι συμπεριφορές εντάσσονται πιθανόν σε μια ευρύτερη αυταρχική παράδοση, με ποικίλες πολιτικές, κοινωνικές και πολιτισμικές παραμέτρους, η οποία αλληλεπιδρά με μια ατελώς εδραιωμένη δημοκρατική κοσμοθέση που χαρακτηρίζει το σύνολο της κοινωνίας. Κατ' αυτή την άποψη, θα πρέπει να θεωρηθούν

69. M. Rowe κ.ά., «Visible policing: uniforms and the (re)construction of police occupational identity», *Policing and Society* 33:2 (2023), 222-237.

μάλλον παροξυσμική έκφραση ενός ευρύτερα αδύναμου δημοκρατικού πλαισίου παρά μεμονωμένο πρόβλημα.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της ατελούς αντίληψης της δημοκρατίας από το σύνολο της πολιτικής τάξης είναι η ισχύουσα χρήση του όρου «πολίτης» τόσο στο νομοθετικό όσο και στο πολιτικό επίπεδο, παρά το γεγονός ότι ο όρος αυτός αποκλείει τους ανήλικους ημεδαπούς και τους αλλοδαπούς. Υπενθυμίζεται πως το ά. 5§2 του Συντάγματος προβλέπει ότι «όλοι όσοι βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια απολαμβάνουν την απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας τους, χωρίς διάκριση εθνικότητας, φυλής, γλώσσας και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων». Ωστόσο, σε ό,τι αφορά την παρούσα έρευνα, το ά. 11§1α του ν. 4249/2014 ορίζει ότι αποστολή της αστυνομίας είναι, μεταξύ άλλων, «η απρόσκοπτη κοινωνική διαβίωση των πολιτών», το ά. 11§3α ορίζει ότι η γενική αστυνόμευση αποσκοπεί στην «παροχή έννομης προστασίας στους πολίτες» και το ά. 11§3β, σχετικά με την αστυνόμευση διαδηλώσεων και συγκεντρώσεων, προβλέπει ότι οι εμπλεκόμενοι αστυνομικοί οφείλουν να προστατεύουν «τα ατομικά και συλλογικά δικαιώματα των πολιτών». Ο όρος «πολίτης» χρησιμοποιείται επίσης συστηματικά στον Κώδικα Δεοντολογίας του Αστυνομικού. Γενικότερα μιλώντας, ο όρος «πολίτης» παρατηρείται σε νομικά κείμενα που αναφέρονται σε δικαιώματα, αλλά απουσιάζει από τη νομοθετική ρύθμιση υποχρεώσεων, όπου η ορολογία είναι πάντα συμπεριληπτική. Το 2009 ο λεκτικός αποκλεισμός των ανήλικων ημεδαπών και των αλλοδαπών από την προστασία των δικαιωμάτων τους επεκτάθηκε στο όνομα του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη. Η επιλογή του ονόματος του υπουργείου συνάδει με την κρατούσα νομική ορολογία, αλλά ταυτόχρονα υπακούει σε προφανή επικοινωνιακά κριτήρια, δεδομένου ότι ο συνδυασμός των λέξεων «προστασία» και «πολίτης» δημιουργεί την εικόνα μιας καθουσιαστικής δημοκρατικής διακυβέρνησης στα μάτια ενός

λαού που φέρει ακόμα επώδυνες μνήμες από αυταρχικά και δικτατορικά καθεστώτα. Πέραν της αντισυνταγματικότητας, η καθημερινή χρήση του λεκτικού συνδυασμού «προστασία του πολίτη» κανονικοποιεί τη ρατσιστική πεποίθηση ότι μόνο οι ημεδαποί δικαιούνται προστασίας των δικαιωμάτων τους.⁷⁰ Το 2016 αυτή η ιδιαίτερα ανησυχητική ορολογία επεκτάθηκε περαιτέρω στο όνομα του Συνήγορου του Πολίτη. Αυτή η ατελής αντίληψη της αστικής δημοκρατίας είναι ακόμα πιο ανησυχητική επειδή χαρακτηρίζει επίσης την κοινωνία των πολιτών, που δεν έγειρε ποτέ ζήτημα αντισυνταγματικότητας ή έστω ρατσισμού για το όνομα του υπουργείου ή του Συνήγορου του Πολίτη. Η όποια κριτική της περιορίστηκε σε σαρκαστικά σχόλια για τη θεσμική αποτυχία, αν όχι απροθυμία, του υπουργείου να διασφαλίσει την προστασία των πολιτών από την αστυνομική βία. Αυτή η ομόφωνη πολιτική και κοινωνική στάση δηλώνει επομένως την απόλυτη επικράτηση μιας επιφανειακής αντίληψης τού τι είναι δημοκρατία, η οποία διαπερνά όλο το πολιτικό φάσμα.

Η εκ των πραγμάτων αποδοχή της τυπικής παραβίασης των βασικών κανόνων λειτουργίας της αστικής δημοκρατίας είναι πολυπαραγοντική. Σχηματικά μιλώντας, οι ρίζες της ανάγονται στις διαδοχικές μορφές αυταρχικής διακυβέρνησης της χώρας από τον 19ο αιώνα και μετά, καθώς και στη συνεπακόλουθη υποτονική διδασκαλία των αρχών του δημοκρατικού πολιτεύματος στο σύγχρονο εκπαιδευτικό σύστημα.⁷¹ Η ατελής αστυνομική αντίληψη της δημοκρατίας, ως καθεστώτος που αποβλέπει στον συναινετικό περιορισμό της ισχύος της

70. Α. Τσουκαλά, «Το Υπουργείο Δημόσιας Αταξίας και Διακινδύνευσης του Πολίτη», *Δρόμος της Αριστεράς*, 8 Ιουνίου 2013, 29· της ίδιας, «Η επικίνδυνη μαγεία της λέξης “πολίτης”», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 26 Μαρτίου 2014, 46.

71. D. Makrinioti/J. Solomon, «The Discourse of Citizenship Education in Greece: National Identity and Social Diversity», στο J. Torney-Purta κ.ά. (επιμ.), *Civic Education Across Countries: Twenty-four National Case Studies from the IEA Civic Education Project*, Eburon Publishers, 1999, 285-312.

εκτελεστικής εξουσίας, αναδεικνύεται σαφώς στο ακόλουθο περιστατικό. Τον Μάρτιο του 2016 συμμετείχα σε έναν κύκλο επιμορφωτικών σεμιναρίων για το ρατσισμό και την ξενοφοβία που απευθύνονταν σε δύο διαφορετικές ομάδες αξιωματικών της ΕΛ.ΑΣ. Όταν οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν ποιες ήταν οι αξίες που τους ενέπνεαν εν ώρα υπηρεσίας, απάντησαν ομόφωνα «η πατρίδα» και δεν ήταν σε θέση να προσθέσουν άλλη αξία όταν αυτό τους ζητήθηκε. Όταν τους επισημάνθηκε ότι είχαν επίσης ορκιστεί να τηρούν το Σύνταγμα και τους νόμους του κράτους, παρέμειναν σιωπηλοί. Επανέλαβαν κατηγορηματικά ότι η πατρίδα ήταν η αξία που τους ενέπνεε εν ώρα υπηρεσίας. Η απροθυμία να συμπεριληφθούν το Σύνταγμα και οι νόμοι του κράτους στις αξίες που οριοθετούν το αστυνομικό έργο είναι ιδιαίτερα ανησυχητική επειδή οι συμμετέχοντες ήταν αξιωματικοί σχετικά απαλλαγμένοι από στερεοτυπικές πεποιθήσεις, που ήθελαν να βελτιώσουν τις δεξιότητές τους προκειμένου να καταπολεμήσουν αποτελεσματικά το ρατσισμό και την ξενοφοβία. Η αντίδρασή τους επιβεβαιώνει το εύρημα μιας έρευνας που διεξήχθη το 2011 σε δείγμα δόκιμων υπαξιωματικών της ΕΛ.ΑΣ, οι οποίοι έκριναν ότι το μάθημα Συνταγματικού Δικαίου που διδάσκονταν στη σχολή τους ήταν περιττό.⁷² Εάν οι αξιωματικοί και υπαξιωματικοί δεν έχουν ενστερνιστεί την οριοθέτηση του έργου τους από δημοκρατικές αξίες, η προσδοκία για σεβασμό των αρχών του κράτους δικαίου από τους ειδικούς φρουρούς, που δεν φοιτούν στις σχολές της ΕΛ.ΑΣ και συνήθως έχουν στρατιωτικό υπόβαθρο, είναι σε μεγάλο βαθμό ανεδαφική. Τον Οκτώβριο του 2015 ο υπουργός Προστασίας του Πολίτη Νίκος Τόσκας διέταξε τη διάλυση της διαβόητης μηχανοκίνητης ομάδας ΔΕΛΤΑ επειδή, όπως δήλωσε το 2019, ήταν «ομάδα μπαχαλάκηδων από τη

72. Μ. Τσαντηράκη, *Απόψεις των πρωτοετών σπουδαστών της Σχολής Αστυνομικών σχετικά με το πρόγραμμα σπουδών τους*, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, 2011, 75.

μεριά του κράτους». ⁷³ Τον Νοέμβριο του 2019 ο υπουργός Προστασίας του Πολίτη Μιχάλης Χρυσοχοΐδης την ανασύστησε, ως ΔΡΑΣΗ, και διεύρυνε την αποστολή της περιλαμβάνοντας τη διαχείριση πλήθους, ιδίως σε περιπτώσεις διαδηλώσεων.

Δεδομένων των διαστάσεων, της διάρκειας και της σοβαρότητας της αστυνομικής βίας, είναι αξιοπερίεργο το γεγονός ότι η θεματική αυτή δεν έχει διερευνηθεί μέχρι σήμερα. Οι πολιτικές αντεγκλήσεις και οι δημοσιογραφικές καταγγελίες δεν συμβάδισαν με μια διεξοδική επιστημονική ανάλυση του φαινομένου. Με εξαίρεση τη Ρ. Βασιλάκη, ⁷⁴ η αστυνόμευση γενικά και ειδικότερα η αστυνόμευση διαδηλώσεων έχουν προσεγγιστεί μόνο μέσα από νομικές αναλύσεις ⁷⁵ που εξορισμού δεν βασίζονται σε έρευνα πεδίου. Οι αστυνομικές στρατηγικές και τεχνικές έχουν αποτελέσει αντικείμενο πιο εκτεταμένης έρευνας, η οποία παραμένει όμως περιορισμένη στο αθλητικό πεδίο ⁷⁶ και στον έλεγχο των μεταναστών. ⁷⁷ Η

73. «Τόσκα: Κατήργησα την ομάδα ΔΕΛΤΑ γιατί ήταν οι μπαχαλάκηδες», *Dikastiko*, 21 Δεκεμβρίου 2019.

74. Vasilaki, *όπ.αυ.*

75. Γ. Μπέκας, *Οπλοφορία και χρήση πυροβόλων όπλων από τους αστυνομικούς*, Π. Ν. Σάκκουλας, 2003· Ζ. Παπαϊωάννου, *Αστυνομικό δίκαιο*, Σάκκουλας, 2004· Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, *Κατάχρηση εξουσίας & ανθρώπινα δικαιώματα*, Σάκκουλας, 2013.

76. Χ. Τσουραμάνης, *Η συμπεριφορά των χούλιγκανς*, Σάκκουλας, 1988· Α. Tsoukala, «The Security Issue at the 2004 Olympics», *European Journal for Sport and Society* 3:1 (2006), 43-54· της ίδιας, «Asymmetric Power Relations (Athens 2004)», στο V. Bajc (επιμ.), *Surveilling and Securing the Olympics: From Tokyo 1964 to London 2012 and beyond*, Palgrave Macmillan, 2016, 275-296· D. Mastrogianakis, «Luttes et enjeux pour la définition de la sécurité dans les stades grecs», στο T. Busset κ.ά. (επιμ.), *Le football à l'épreuve de la violence et de l'extrémisme*, Antipodes, 2008, 241-252· του ίδιου, «Punishing and Monitoring the Greek Football Fans: Civil Liberties at Stake?», στο Α. Tsoukala κ.ά. (επιμ.), *Legal Responses to Football «Hooliganism» in Europe*, Asser Institute, 2016, 93-105.

77. Α. Tsoukala, «Le contrôle de l'immigration en Grèce dans les années quatre-vingt-dix», *Cultures & Conflits* 26-27 (1997), 51-72· G. Lazaridis/D. Skleparis, «Securitization of migration and the far right: the case of Greek

αποστασιοποιημένη στάση της ακαδημαϊκής κοινότητας απορρέει πιθανόν από το γεγονός ότι κανένας επιστημολογικός κλάδος δεν έχει ακόμα εντυφήσει στις αστυνομικές σπουδές. Αυτό το παράδοξο επιδέχεται πολλές ερμηνείες. Πρώτον, είναι αλληλένδετο με τις ιδιαιτερότητες της ελληνικής ακαδημαϊκής κοινότητας. Η καθυστερημένη ένταξη, στη δεκαετία του 1980, της κοινωνιολογίας και της εγκληματολογίας στα πανεπιστημιακά προγράμματα σπουδών και η μακρόχρονη απροθυμία διεξαγωγής ερευνών πεδίου συνδυάστηκαν με την πολύ αργή διεύρυνση του ερευνητικού πεδίου σε θεματικές πέραν της εγκληματικότητας και του ελέγχου της.⁷⁸ Δεύτερον, τα αρχεία της αστυνομίας δεν ήταν προσβάσιμα στο κοινό πριν από τον Ιούνιο του 2015. Τέλος, όπως θα εκτεθεί διεξοδικά αργότερα, η μελέτη του πειθαρχικού μηχανισμού της ΕΛ.ΑΣ προσκρούει σε μια τόσο ισχυρή αδιαφάνεια της πειθαρχικής διαδικασίας, που οι επίδοχοι ερευνητές και ερευνήτριες αποθαρρύνονται. Είναι ενδεικτικό ότι, την άνοιξη του 2023, η ΕΛ.ΑΣ αρνήθηκε να παράσχει σε ερευνητές⁷⁹ και δικαιωματικές οργανώσεις μη προσωποποιημένη ενημέρωση σχετικά με την τυχόν διενέργεια και τα πορίσματα πειθαρχικών ερευνών, επικαλούμενη την προστασία προσωπικών δεδομένων.

security professionals», *International Migration* 54:2 (2016), 176-192· K. Rozakou, «Nonrecording the “European Refugee Crisis” in Greece: Navigating through Irregular Bureaucracy», *Focaal* 77 (2017), 36-49· P. Loukinas, «Surveillance and Drones at Greek Borderzones: Challenging Human Rights and Democracy», *Surveillance & Society* 15:3-4 (2017), 439-446· I. Grigoriadis/E. Dilek, «Securitizing Migration in the European Union: Greece and the Evros Fence», *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 21:2 (2018), 170-186· A. Drakopoulou κ.ά., «Border Management at the External Schengen Borders», στο S. Carrera/M. Stefan (επιμ.), *Fundamental Rights Challenges in Border Controls and Expulsion of Irregular Immigrants in the European Union*, Routledge, 2020, 175-196.

78. E. Lambropoulou, «Crime, Criminal Justice and Criminology in Greece», *European Journal of Criminology* 2:2 (2005), 211-247.

79. Συμπεριλαμβανομένης της συγγραφέα.

Η εμπιστοσύνη στην αστυνομία

Ένας από τους καλύτερους ίσως τρόπους να διαπιστώσει κανείς πώς γίνεται αντιληπτή η αστυνομία από την κοινωνία είναι η ανάλυση των σχετικών λέξεων της αργκοτικής γλώσσας. Οι λέξεις αυτές συνοψίζουν την ουσία των σχέσεων κράτους - κοινωνίας και συμπυκνώνουν το αποτύπωμα που άφησε στη συλλογική μνήμη η αρχική εμφάνιση της αστυνομικής εξουσίας. Ενώ η αγγλική λέξη «cop»⁸⁰ παραπέμπει στη δυνατότητα σύλληψης και τη συνεπακόλουθη απώλεια της ελευθερίας, και η αντίστοιχη γαλλική «flic»⁸¹ παραπέμπει στη μετάδοση πληροφοριών από χαφιέ, η λέξη «μπάτσος»⁸² παραπέμπει στη σωματική βία που ασκούσαν οι φοροεισπράκτορες επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η λέξη «cop» δηλώνει τη δυσφορία που προκαλείται από την απώλεια ελευθερίας λόγω των ασύμμετρων σχέσεων εξουσίας με το κράτος. Η λέξη «flic» δηλώνει τη δυσφορία που προκαλείται από την απώλεια εμπιστοσύνης στις κοινωνικές συναναστροφές. Η λέξη «μπάτσος» δηλώνει τη δυσφορία που προκαλείται από την αυθαίρετη άσκηση κρατικής βίας σε άτομα που ζουν υπό καθεστώς ανελευθερίας, αρχικά επιβεβλημένο από τους Οθωμανούς και, μετά τη σύσταση του σύγχρονου ελληνικού κράτους, από διαδοχικά μη δημοκρατικά καθεστώτα. Ο συσχετισμός με τη σωματική βία υποδηλώνεται και από το γεγονός ότι, στην αργκοτική γλώσσα, «μπάτσος» σημαίνει επίσης χαστούκι.

Η διάχυτη αδιαφορία για τον αντίκτυπο της αστυνομικής βίας στην εμπιστοσύνη στην αστυνομία φαίνεται από τη σπανιότητα των σχετικών δημοσκοπήσεων. Τα τελευταία χρόνια, με εξαίρεση μια δημοσκόπηση που διεξήχθη στις 27 Απριλίου 2020 και έδειξε ότι 77,1% των ερωτηθέντων εμπιστεύονταν την

80. Προέρχεται από το λατινικό *capere* (συλλαμβάνω).

81. Προέρχεται από το γερμανικό *Flügel* (χαφίς).

82. Προέρχεται από το τουρκικό *bac* (κεφάλι· εν προκειμένω κεφαλικός φόρος).

αστυνομία,⁸³ δεν έγιναν δημοσκοπήσεις πανελλήνιας εμβέλειας σχετικά με το πώς εκλαμβάνουν οι ιδιώτες την αστυνομική βία και εάν συναινούν ή όχι με τη χρήση της.

Καταμέτρηση της κοινής γνώμης έγινε μόνο μετά τα γεγονότα της Νέας Σμύρνης, στις 7 Μαρτίου 2021, και την αλληλένδετη συγκρουσιακή διαδήλωση στις 9 Μαρτίου. Μια δημοσκόπηση που έγινε στις 11-12 Μαρτίου 2021 έδειξε πως 61% των ερωτηθέντων έκριναν ότι οι αστυνομικοί κάνουν υπέρμετρη χρήση βίας όταν καλούνται να τηρήσουν τη δημόσια τάξη, ενώ 67% του δείγματος εξέφρασε δυσπιστία προς τις πειθαρχικές έρευνες.⁸⁴ Τα ευρήματα αυτά επιβεβαιώθηκαν από μια δημοσκόπηση που έγινε στις 24 Μαρτίου 2021 και έδειξε ότι 77% των ερωτηθέντων θεωρούσαν πως οι αστυνομικοί κάνουν υπέρμετρη χρήση βίας.⁸⁵

Η διάχυση του φόβου για την αστυνομία σε μεγάλο μέρος της κοινωνίας λόγω των γεγονότων της Νέας Σμύρνης, όπου η αστυνομική βία στόχευσε τον μέσο πολίτη σε μια μεσοαστική συνοικία, προκάλεσε την άμεση αντίδραση της ΕΛ.ΑΣ. Στις 21 Μαρτίου 2021 ανακοινώθηκε ότι η διαφάνεια και η λογοδοσία θα ενισχυθούν μέσω της δημοσίευσης μηνιαίων εκθέσεων για την πρόοδο της πειθαρχικής διερεύνησης των υποθέσεων καταγγελιών περί άσκησης υπέρμετρης αστυνομικής βίας, που είχαν λάβει ιδιαίτερη δημοσιότητα.⁸⁶ Οι εκθέσεις αυτές περιείχαν πληροφορίες για ορισμένα σοβαρά περιστατικά που είχαν συμβεί το 2020 και εστίαζαν σε εκείνα που αφορούσαν τη διαδήλωση στη Νέα Σμύρνη. Από τον Μάρτιο μέχρι τον

83. «Ποιους θεσμούς εμπιστεύονται περισσότερο οι Έλληνες εν μέσω κρίσης», *In.gr*, 27 Απριλίου 2020.

84. «Τι εικόνα έχουν οι πολίτες για την Αστυνομία μετά τα επεισόδια στη Νέα Σμύρνη», *Το Βήμα*, 13 Μαρτίου 2021.

85. «Δημοσκόπηση Metron Analysis: Προβάδισμα 11,8% για ΝΔ», *Banking News*, 24 Μαρτίου 2021.

86. Ελληνική Αστυνομία, «Πρόοδος διερεύνησης των υποθέσεων καταγγελιών περί άσκησης υπέρμετρης αστυνομικής βίας, που έχουν λάβει ιδιαίτερη δημοσιότητα», 21 Μαρτίου 2021.

Μάιο του 2021 οι εκθέσεις δημοσιεύονταν μηνιαίως. Από τον Ιούνιο μέχρι τον Αύγουστο του 2021 δημοσιεύονταν σε ακανόνιστα διαστήματα και έκτοτε σταμάτησαν να δημοσιεύονται.

Η φαινομενική προώθηση της διαφάνειας και της λογοδοσίας μετέφερε ένα καθησυχαστικό μήνυμα στην κοινή γνώμη προκειμένου να επιβεβαιωθεί η δυνατότητα κρατικού ελέγχου αυτής της μορφής βίας και να επιτευχθεί η βέλτιστη επικοινωνιακή διαχείριση του πολιτικού κόστους από την αιφνίδια ορατή επέκταση της αστυνομικής βίας προς τον μέσο πολίτη σε μια μεσοαστική συνοικία. Η διαφάνεια ήταν βραχύβια. Για την ακρίβεια, σταμάτησε προτού καν δημοσιευθούν τα πορίσματα των πειθαρχικών ερευνών για τα περιστατικά που συνέβησαν στη διαδήλωση στη Νέα Σμύρνη. Είναι αβέβαιο αν αυτή η επικοινωνιακή στρατηγική σταμάτησε ώστε να μην καταστούν εμφανείς οι μεγάλες καθυστερήσεις στη διενέργεια των αντίστοιχων πειθαρχικών ερευνών⁸⁷ ή επειδή θεωρήθηκε ότι, στο μεσοδιάστημα, η κοινωνική οργή είχε αποκλιμακωθεί ή εάν έπρεπε να σταματήσει ώστε να μην εδραιωθεί η διαφάνεια των πειθαρχικών ερευνών. Σε κάθε περίπτωση, η παραβίαση της αστυνομικής δέσμευσης δεν έλαβε καμία δημοσιότητα και παρέμεινε απαρατήρητη ή τουλάχιστον ασχολίαστη από τις δικαιωματικές οργανώσεις και τα αριστερά πολιτικά κόμματα.

Η άποψη της κοινωνίας για την αστυνομική βία καταμετρήθηκε πάλι σε μια δημοσκόπηση που έγινε στις 17-27 Μαρτίου 2023 και έδειξε πως 67,7% των ερωτηθέντων θεωρούσαν ότι η αστυνομία είναι πολύ βίαιη όταν υπάρχουν συγκεντρώσεις και διαδηλώσεις.⁸⁸ Ο τρόπος με τον οποίο γίνονται αντιληπτές οι σχέσεις αστυνομίας - κοινωνίας καταμετρήθηκε επίσης με όρους εμπιστοσύνης/δυσπιστίας. Μια δημοσκόπηση που έγινε στις 15 Φεβρουαρίου 2023 έδειξε ότι μόνο 31% των ερωτηθέντων

87. Όλες οι υποθέσεις ήταν ακόμα εκκρεμείς τον Δεκέμβριο του 2023.

88. Eteron, «Η ακτινογραφία των ψηφοφόρων: Ιδεολογίες, αξίες, τοποθετήσεις», 6 Απριλίου 2023.

εμπιστεύονταν την αστυνομία.⁸⁹ Αυτό το χαμηλό ποσοστό εμπιστοσύνης δεν πρέπει πάντως να αποδοθεί αποκλειστικά στην αστυνομική βία διότι αντικατοπτρίζει επίσης την κατακραυγή που προκλήθηκε από την αποκάλυψη διασυνδέσεων αξιωματικών της ΕΛ.ΑΣ με κυκλώματα οργανωμένου εγκλήματος.⁹⁰

Σκοπός και μεθοδολογία

Εάν μελετηθεί σε όλο της το εύρος, η αστυνομική βία καλύπτει περιστατικά που έχουν συμβεί εντός της επικράτειας και στα χερσαία σύνορα. Παρά τη ραγδαία αύξηση και τη σοβαρότητα των περιστατικών στους συννοριακούς ελέγχους, αυτή η μορφή αστυνομικής βίας δεν περιλαμβάνεται στην παρούσα μελέτη. Οι χερσαίοι συννοριακοί έλεγχοι αποτελούν ένα ουσιαστικό διαφορετικό ερευνητικό πεδίο που επιπλέον τέμνεται με την ανάλυση των ευρωπαϊκών πολιτικών υποδοχής προσφύγων. Συνεπώς η παρούσα έρευνα περιορίζεται στην ανάλυση περιστατικών αστυνομικής βίας στο εσωτερικό της επικράτειας.

Η έρευνα αυτή σκοπεύει να προσεγγίσει το θέμα από μια οπτική γωνία που δεν έχει ακόμα διερευνηθεί από την ελληνική ή διεθνή ακαδημαϊκή κοινότητα. Παρότι είναι ευρέως αποδεκτό ότι η αστυνόμευση είναι αλληλένδετη με πολλές πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές παραμέτρους, η έρευνα για την αστυνομική βία έχει παραμείνει εσωστρεφής. Ακολουθεί μια αστυνομοκεντρική λογική, χωρίς να αναρωτηθεί ποτέ αν υπάρχει αλληλεπίδραση μεταξύ ενδοαστυνομικών και εξωτερικών αιτίων και εάν τα εξωτερικά αίτια προκαλούνται από παράγοντες που δεν σχετίζονται με το συγκεκριμένο ή με επιμέρους ιδιαιτερότητες ορισμένων

89. «Δημοσκόπηση Palmos Analysis: Ηχηρό χαστούκι στην κυβέρνηση Μητσοτάκη», *Κουτί της Πανδώρας*, 15 Φεβρουαρίου 2023.

90. E. Stamatoukou, «Reports About Greek Police Ties With Mafia Face Investigation», *Balkan Insight*, 30 Ιανουαρίου 2023.

πληθυσμιακών ομάδων. Η προτεινόμενη προσέγγιση του θέματος αποδέχεται την επιρροή των αστυνομικών μοντέλων αστυνόμευσης και των σχέσεων αστυνομίας - ιδιωτών στην (από)κλιμάκωση της βίας, αλλά υπερβαίνει τη δημοκρατικά ανταποκρινόμενη αστυνόμευση, που επικαλούνται οι Aydın-Aitchison και Mermutluoğlu,⁹¹ προκειμένου να αποκαλύψει μηχανισμούς οι οποίοι ενισχύουν την ατιμωρησία εντός και εκτός αστυνομίας. Χωρίς να παραγνωρίζει τον σημαντικό ρόλο των ΜΜΕ στην κατασκευή θετικών ή αρνητικών αναπαραστάσεων της αστυνομικής δράσης,⁹² η παρούσα ανάλυση θα εστιάσει σε ένα πολυπαραγοντικό πεδίο που συγκροτείται από ένα πλέγμα αστυνομικών, κυβερνητικών και δικαστικών σχέσεων, για να δείξει πώς η δυναμική του ενισχύει την αστυνομική βία, υπονομεύει τις απόπειρες ελέγχου της και δημιουργεί πολιτική και δικαιοδική αταξία.

Συνεπώς η ανάλυση απορρίπτει τις προσωποπαγείς ερμηνευτικές θεωρίες του λεγόμενου «σάπιου μήλου»,⁹³ εκτιμώντας ότι η αστυνομική βία δεν είναι πρωτίστως απόρροια ατομικών συμπεριφορών, ως αποτέλεσμα ιδιοσυγκρασίας ή ως αντανάκλαση διαφόρων εκφάνσεων μιας αστυνομικής υποκουλτούρας, πολιτικών πεποιθήσεων, κοινωνικών στερεότυπων και προκαταλήψεων. Οι θεωρίες αυτές έχουν επικριθεί για την απλοϊκή και απαλλακτική για την αστυνομία οπτική τους από τους υποστηρικτές των οργανωτικών ερμηνευτικών θεωριών,⁹⁴ οι οποίες όμως εμφανίζουν επίσης αδύναμα σπ-

91. Aydın-Aitchison/Mermutluoğlu, *όπ.αβ.*

92. Lawrence, *όπ.αβ.*: Fillieule/Jobard, *Politiques du désordre*, *όπ.αβ.*, 147-184.

93. Κυρίαρχος όρος στην αγγλόφωνη βιβλιογραφία. Σε ελεύθερη απόδοση σημαίνει «μαύρο πρόβατο». Στην Ελλάδα η συστημική φύση της αστυνομικής βίας διαψεύδεται με το χαρακτηρισμό των περιστατικών ως «μεμονωμένων», που υπονοεί ότι δεν είναι αντιπροσωπευτικά του αστυνομικού έργου.

94. S. E. Wolfe/A. R. Piquero, «Organizational justice and police misconduct», *Criminal Justice and Behavior* 38:4 (2011), 332-353· A. Jain κ.ά., «Identifying misconduct-committing officer crews in the Chicago police department», *PLoS ONE* 17:5 (2022).

μεία. Αφενός δεν είναι πάντα επαρκώς τεκμηριωμένες από εμπειρικές έρευνες⁹⁵ και αφετέρου παραμένουν εστιασμένες στην αστυνομία ως οργάνωση, ενώ τα αίτια της αστυνομικής βίας υπερβαίνουν πιθανόν τα όρια της αστυνόμευσης και των συναφών οργανωτικών ζητημάτων της αστυνομίας. Όσο εύστοχες και αν είναι, οι κατακερματισμένες αναλύσεις ενός σύνθετου ζητήματος αδυνατούν να συλλάβουν τη συνολική εικόνα του.

Αποφεύγοντας να καλύψει αυτά τα ερευνητικά κενά με θεωρίες μικροεπιπέδου⁹⁶ η παρούσα έρευνα επιλέγει μια αλληλεπιδραστική προσέγγιση. Θεωρεί ότι η βασική θέση των οργανωτικών θεωριών, που εκτιμούν ότι οι αστυνομικοί δεν πρέπει να διαχωρίζονται από το θεσμό της αστυνομίας, συνεπάγεται ότι και η αστυνομία δεν πρέπει να διαχωρίζεται από το θεσμικό σύστημα το οποίο οριοθετεί το έργο της. Η έρευνα θα υπογραμμίσει πολλούς αιτιώδεις παράγοντες που σχετίζονται με την αστυνομία, αλλά θα επικεντρωθεί στην αποκάλυψη της καθαυτής δομής ενός συστήματος το οποίο επιτρέπει τη διαιώνιση της αστυνομικής βίας. Αποκλίνει επομένως από την κυρίαρχη στις μέρες μας αναζήτηση του βέλτιστου ελέγχου της αστυνομίας, εστιάζοντας στις αλληλεπιδράσεις μεταξύ παράνομης αστυνομικής συμπεριφοράς και θεσμικής τοποθέτησης ως προς αυτήν, στο σχεδιασμό και τη λειτουργία των ελεγκτικών μηχανισμών, στις σχέσεις μεταξύ τους καθώς και με ένα άτυπο σύστημα από τα κάτω που επιδιώκει την ατιμωρησία. Εάν αυτή η προσέγγιση διατυπωνόταν με όρους σήψης, θα οριζόταν ως προσέγγιση του «σάπιου δέντρου», σε

95. R. E. Worden, «The Causes of Police Brutality: Theory and Evidence on Police Use of Force», στο W. Geller/H. Toch (επιμ.), *Police Violence: Understanding and Controlling Police Abuse of Force*, Yale University Press, 1996, 28.

96. K. M. Lersch/T. Mieczkowski, «Violent Police Behavior: Past, Present and Future Research Directions», *Aggression and Violent Behavior* 10:5 (2005), 552-568.

αντιδιαστολή με το «σάπιο μήλο». Τα ευρήματα προκύπτουν από τη διασταύρωση των κινήτρων της αστυνομικής συμπεριφοράς με τον θεσμικό δημόσιο λόγο, το σκεπτικό των πειθαρχικών και εισαγγελικών ερευνών, τις δικαστικές αποφάσεις και τις αστυνομικές πρακτικές αποφυγής λογοδοσίας. Η μελέτη της εκδήλωσης και διαχείρισης της αστυνομικής βίας αναδεικνύει ορατά και αδιόρατα νοπτικά σχήματα, μοντέλα δράσης και ατομικά και συλλογικά διακυβεύματα.

Μεθοδολογία

Πέρα από την πρωτογενή συγκέντρωση υλικού κατά τη διεξαγωγή της έρευνας, από τον Ιανουάριο του 2021 μέχρι τον Δεκέμβριο του 2023, η ανάλυση βασίζεται επίσης σε υλικό από δύο έρευνες πεδίου για την αστυνόμευση διαδηλώσεων που διεξήγαγα στην Αθήνα ως συμμετοχική παρατηρήτρια το 2010-2012 και το 2014-2016 αντίστοιχα. Η διεξαγωγή της παρούσας έρευνας προσέκρουσε σε πολλά μεθοδολογικά προβλήματα. Πρώτα απ' όλα, η έρευνα για την αστυνομική βία δυσχεραίνεται πολύ από την αδιαφάνεια της πειθαρχικής διαδικασίας. Εάν δεν αναφερθεί από τα ΜΜΕ, η τυχόν διενέργεια πειθαρχικής έρευνας για ένα δεδομένο περιστατικό παραμένει αφανής. Οι πληροφορίες που περιλαμβάνονται στις επίσιες εκθέσεις του Εθνικού Μηχανισμού Διερεύνησης Περιστατικών Αυθαιρεσίας (ΕΜΗΔΙΠΑ) είναι πολύτιμες, αλλά αφορούν ενδεικτικά μόνο περιστατικά. Όσον αφορά τα περιστατικά αστυνομικής βίας με ρατσιστικό κίνητρο, οι επίσιες εκθέσεις του Δικτύου Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας (ΔΚΙΡΒ) δεν είναι πλήρως αξιοποιήσιμες επειδή αναφέρουν ενδεικτικά μόνο περιστατικά και τα στατιστικά τους στοιχεία δεν κάνουν διάκριση μεταξύ αστυνομικών και λιμενικών. Συνεπώς η παρούσα έρευνα βασίζεται σε προσωπική αποδελτίωση των σχετικών περιστατικών, η οποία υπόκειται στους ακόλουθους περιορισμούς.

Το πρώτο όριο είναι κλαδικό. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η έρευνα δεν καλύπτει τους χερσαίους συνοριακούς ελέγχους. Αποκλείεται επίσης από το ερευνητικό πεδίο η αστυνομική βία στα Καταστήματα Κράτησης διότι, όπως τονίζει σταθερά ο ΕΜΗΔΙΠΑ, η Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής απέχει από τη διαβίβαση υποθέσεων σχετικά με πράξεις ή παραλείψεις των υπαλλήλων τους, με αποτέλεσμα αυτή η μορφή αστυνομικής βίας να είναι αφανής.⁹⁷

Το δεύτερο όριο είναι χρονικό. Ο αριθμός των περιστατικών αστυνομικής βίας είναι τόσο μεγάλος που αποτρέπει οποιαδήποτε ενδελεχή ανάλυση. Η έρευνα εστίασε επομένως σε σχετικά πρόσφατα περιστατικά. Παρότι τα ευρήματα δείχνουν άνοδο της αστυνομικής βίας από το 2019 και μετά, το χρονικό πλαίσιο της έρευνας δεν επιτρέπει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων επειδή καλύπτει ένα σχετικά μικρό διάστημα από τη θητεία της κυβέρνησης ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ και από την πρώτη θητεία της κυβέρνησης της Νέας Δημοκρατίας.

Αποδελτιώθηκαν συστηματικά όσα περιστατικά αστυνομικής βίας κατά ομάδων που χαίρουν συνταγματικής προστασίας ή ειδικής δωσιδικίας συνέβησαν από την 1η Ιανουαρίου 2017 έως τις 30 Ιουνίου 2022. Καθώς ο αριθμός των περιστατικών κατά των άλλων μελών της κοινωνίας είναι πολύ μεγάλος, η αποδελτιώσή τους υπέστη δύο περαιτέρω περιορισμούς. Πρώτον, περιλαμβάνονται μόνο περιστατικά που συνέβησαν από την 1η Ιανουαρίου 2019 έως τις 30 Ιουνίου 2022. Η επιλογή αυτού του χρονικού πλαισίου καθορίστηκε από τον αριθμητικό όγκο των περιστατικών και από το γεγονός ότι οι σχετικές επίσημες

97. Η μη υπηρεσιακή διαβίβαση σχετικών υποθέσεων είναι σε αντιπαράθεση με την προσφυγή που κατέθεσαν στο ΕΔΔΑ 13 κρατούμενοι στο Σωφρονιστικό Κατάστημα της Νιγηρίας. Οι καταγγέλλοντες αναφέρουν ότι στις 22 Μαΐου 2020, κατά τη διάρκεια αστυνομικής επιχείρησης στη φυλακή, αστυνομικοί έκαναν χρήση δακρυγόνων εντός των κελιών και τους χτύπησαν βάνουσα. Η προσφυγή κοινοποιήθηκε στην Ελλάδα στις 7 Μαρτίου 2022.

εκθέσεις δεν περιείχαν αξιοποιήσιμες πληροφορίες πριν από το 2019. Όσον αφορά ειδικότερα τα περιστατικά αστυνομικής βίας με ρατσιστικό κίνητρο, οι επίσημες εκθέσεις τονίζουν πάντα ότι οι καταγεγραμμένες καταγγελίες αντιπροσωπεύουν ένα μόνο μέρος μιας κατά τ' άλλα αφανούς πραγματικότητας. Διευκρινίζεται επομένως ότι η αποδελτίωση των περιστατικών αστυνομικής βίας κατά μελών της κοινότητας ΛΟΑΤΚΙ+, Ρομά, μεταναστών, αιτούντων άσυλο και των υποστηρικτών τους είναι απλώς ενδεικτική. Δεύτερον, η αποδελτίωση των περιστατικών που αφορούν τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας περιλαμβάνει μεν πολλές περιπτώσεις, αλλά περιορίζεται σε όσα περιστατικά θεωρούνται αντιπροσωπευτικά λόγω της φύσης τους, της σοβαρότητάς τους και/ή της ευρείας δημοσιογραφικής τους κάλυψης, ή επειδή αναδεικνύουν το γεωγραφικό εύρος και/ή τη συχνότητα της αστυνομικής βίας. Από τα 136 περιστατικά που αποτελούν το δείγμα της έρευνας, 48 αφορούν ομάδες που χαίρουν συνταγματικής προστασίας ή ειδικής δωσιδικίας και 88 την υπόλοιπη κοινωνία.

Οι ρυθμοί απονομής δικαιοσύνης είναι τόσο αργοί που η τελεσίδικη απόφαση συνήθως εκδίδεται πολλά χρόνια μετά το αρχικό συμβάν.⁹⁸ Η ανάλυση της (μη) ανοχής της αστυνομικής βίας από την ποινική δικαιοσύνη απαιτεί επομένως διαφορετικό χρονικό πλαίσιο. Οι περισσότερες από τις 15 δικαστικές αποφάσεις που εκδόθηκαν από τον Ιανουάριο του 2017 έως τον Δεκέμβριο του 2023 δεν αντιστοιχούν στα περιστατικά που περιλαμβάνονται στο δείγμα της έρευνας, θεωρούνται όμως αντιπροσωπευτικές της γενικότερης στάσης του δικαστικού σώματος σε αυτό το θέμα.

Η συγκέντρωση στοιχείων για τα περιστατικά αστυνομικής βίας βασίζεται σε δευτερογενείς πηγές: περιστατικά που αναφέ-

98. Σύμφωνα με μελέτη που συντάχθηκε από την Παγκόσμια Τράπεζα, η Ελλάδα βρίσκεται στην 146η θέση διεθνώς στο δείκτη που καθορίζει την απόδοση των δικαστικών συστημάτων. Βλ. Ι. Μάνδρου, «Η θλιβερή μας 146η θέση...», *Η Καθημερινή*, 17 Οκτωβρίου 2023.

ρονται από ΜΜΕ εθνικής και τοπικής εμβέλειας· περιστατικά που καταγράφονται στις ετήσιες εκθέσεις του ΕΜΗΔΙΠΑ και του ΔΚΙΡΒ· περιστατικά που καταγράφονται στις εξαμηνιαίες εκθέσεις του Romproject.⁹⁹ Η πρωτογενής αποδελτίωση περιστατικών που αναφέρονται από τα ΜΜΕ αποκαλύπτει το μέχρι σήμερα αδιερεύνητο εύρος της απουσίας πειθαρχικού ελέγχου που εξ ορισμού δεν μπορεί να διαπιστωθεί από τις προαναφερόμενες εκθέσεις. Η ανάλυση των γεγονότων βασίζεται επίσης σε διαδικτυακά προσβάσιμα βίντεο. Αυτά θεωρούνται πρωτογενείς πηγές όταν είναι ασχολίαστα και δευτερογενείς όταν είναι σχολιασμένα. Οι φωτογραφίες θεωρούνται πάντα πρωτογενείς πηγές. Όποτε ήταν εφικτό, η ενημέρωση για τα γεγονότα συμπληρώθηκε από συνεντεύξεις με τους καταγγέλλοντες ή με αυτόπτες μάρτυρες. Εάν το όνομά τους δεν αναφερόταν στα ΜΜΕ, οι καταγγέλλοντες ήταν αρχικά ανώνυμοι. Η ταυτοποίησή τους είναι αποτέλεσμα προσωπικής δικτύωσης της συγγραφέα. Όταν δεν κατέστη δυνατό να ταυτοποιηθούν, παρέμειναν ανώνυμοι. Σε ορισμένες όμως περιπτώσεις, όπου ζήτησαν να διατηρηθεί η ανωνυμία τους, αναφέρονται με ψευδώνυμο και αποκρύπτεται οποιαδήποτε περαιτέρω πληροφορία, εκτός αν είχε δοθεί αντίθετη άδεια. Σε λίγες περιπτώσεις όπου μου ζητήθηκε να κρατήσω ανώνυμο το προφίλ της πηγής ενημέρωσης οι σχετικές πληροφορίες διατυπώνονται απρόσωπα. Η διεξαγωγή συνεντεύξεων με τους καταγγέλλοντες ήταν πρωτίστως ηθική επιλογή. Βασιζόταν στην αδιαπραγμάτευτη αρχή ότι η ανθρώπινη οδύνη δεν πρέπει να προσεγγίζεται αποστασιοποιημένα και απρόσωπα, έχοντας ως κύρια τεκμηρίωση άυλα στατιστικά στοιχεία και δημοσιογραφικές αναπαραστάσεις των γεγονότων. Οι καταγγέλλοντες έπρεπε να αποκτήσουν υπόσταση ούτως ώστε ο αντίκτυπος της αστυνομικής βίας και της τυχόν δικαστικής μεροληψίας

99. Παρατηρητήριο Συνηγορίας και Προάσπισης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των Ρομά.

να γίνει αντιληπτός από την εξωτερική αναλύτρια ακόμα και πολλά χρόνια μετά το συμβάν. Η διεξαγωγή συνεντεύξεων με τους καταγγέλλοντες υπάκουε επίσης στην απόρριψη της ιδέας της υποκατάστασής τους από την εξωτερική αναλύτρια. Η ενσωμάτωση του λόγου τους στο λόγο της συγγραφέα δεν αναιρεί πλήρως τον υποκειμενικό παράγοντα, μειώνει όμως κατά πολύ τον κίνδυνο εκφοράς αυθαίρετου λόγου στο όνομα τρίτων. Δευτερευόντως, σε πολλές περιπτώσεις η έρευνα διευκολύνθηκε από επιπλέον ενημέρωση που παρείχαν οι καταγγέλλοντες.

Όσον αφορά τα στοιχεία σχετικά με τη διενέργεια, την πρόοδο και την περαίωση των πειθαρχικών ερευνών, η έρευνα βασίζεται σε πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές. Στην πρώτη κατηγορία υπάγονται οι συνεντεύξεις που έγιναν με τους καταγγέλλοντες ή τους συνηγόρους τους. Όποτε αυτό ήταν ανέφικτο, η ενημέρωση προέρχεται από τον ΕΜΗΔΙΠΑ, από δημοσιογραφικά δημοσιεύματα και από την ερευνητική δημοσιογραφική ομάδα The Manifold Files (TMF). Τα στοιχεία σχετικά με την πρόοδο και την περαίωση των εισαγγελικών ερευνών καθώς και τις δικαστικές αποφάσεις προέρχονται από συνεντεύξεις που έγιναν με τους καταγγέλλοντες ή τους συνηγόρους τους. Η ενημέρωση για τις δικαστικές αποφάσεις βασίζεται επίσης σε δημοσιογραφικά δημοσιεύματα. Συνολικά διεξήχθησαν 128 συνεντεύξεις από τις 21 Φεβρουαρίου 2022 έως τις 18 Δεκεμβρίου 2023.¹⁰⁰

Για πρακτικούς λόγους οι διμοιρίες της ΥΑΤ και της ΥΜΕΤ¹⁰¹ που εμπλέκονται σε περιστατικά αστυνομικής βίας αποκαλούνται με τον γενικό όρο αστυνομικές διμοιρίες. Ο όρος αυτός προτιμήθηκε λόγω της ουδετερότητάς του καθώς, όπως θα φανεί από την ανάλυση, οι διμοιρίες αυτές συμμετέχουν συχνά

100. Σε δώδεκα περιπτώσεις η ενημέρωση επικαιροποιήθηκε με επαναληπτικές συνεντεύξεις.

101. Υποδιεύθυνση Αποκατάστασης Τάξης και Υποδιεύθυνση Μέτρων Τάξης αντίστοιχα.

στη γένεση αταξίας στον δημόσιο χώρο, καθιστώντας ψευδεπίγραφη την αποκλειστική συσχέτισή τους με την καθαυτή αποστολή τους, την τήρηση της δημόσιας τάξης και κοινωνικής ειρήνης. Πρακτικοί λόγοι υπαγόρευαν επίσης τη χρήση του γενικού όρου «ειδικοί φρουροί» για τα μέλη των μηχανοκίνητων ομάδων ΔΙΑΣ και ΔΡΑΣΗ. Τέλος, διευκρινίζεται ότι ο γενικός όρος «δημοσιογράφοι» καλύπτει τους ρεπόρτερ, τους φωτορεπόρτερ και τα τηλεοπτικά συνεργεία. Τα επιμέρους επαγγέλματα εξειδικεύονται μόνο όταν είναι συγκεκριμένος ο κλάδος που πλήττεται σε ένα περιστατικό αστυνομικής βίας.

Η παρουσίαση της έρευνας χωρίζεται σε δύο μέρη. Το πρώτο μέρος προτείνει μια χαρτογράφηση των περιστατικών αστυνομικής βίας, τα οποία παρουσιάζονται διαρθρωμένα γύρω από τέσσερεις ομάδες, ταξινομημένες με βάση τη θέση που κατέχουν οι καταγγέλλοντες στην κοινωνία. Η ανώτερη ομάδα αποτελείται από υποομάδες που χαίρουν συνταγματικής προστασίας ή ειδικής δωσιδικίας – βουλευτές, δημοσιογράφοι, δικηγόροι. Οι δύο μεσαίες ομάδες περιλαμβάνουν αντίστοιχα διαδηλωτές ή μέλη συγκεντρώσεων και τον μέσο ιδιώτη που έρχεται σε επαφή με την αστυνομία σε ατομικό επίπεδο. Η κατώτερη ομάδα απαρτίζεται από κοινωνικά ευάλωτες υποομάδες – Ρομά, μετανάστες, αιτούντες άσυλο. Η συνοπτική περιγραφή των περιστατικών που αφορούν την κάθε ομάδα συμπληρώνεται από μια ανάλυση των αντίστοιχων κινήτρων των αστυνομικών, των σχετικών επικοινωνιακών πρακτικών και της διαχείρισης της αστυνομικής βίας σε πειθαρχικό και εισαγγελικό επίπεδο. Η ανάλυση της εκδήλωσης και διαχείρισης της αστυνομικής βίας ανά ομάδα αναδεικνύει τα εκάστοτε ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα επιτρέποντας σταδιακά, μέσα από την αντιπαράθεση των επιμέρους αναλύσεων, την ανάδειξη κοινών μοτίβων που τεκμηριώνουν τη συστημική φύση της αστυνομικής βίας. Σε όλες τις περιπτώσεις η ανάλυση εστιάζει σε πράξεις και παραλείψεις, καθώς και στην παρουσία και απουσία δημόσιου λόγου. Η ανάλυση της απουσίας

δημόσιου λόγου και της απουσίας πειθαρχικής διερεύνησης αποκαλύπτει πώς τοποθετείται η ΕΛ.ΑΣ σε σχέση με το πολιτειακό σύστημα και την κοινωνία. Η ανάλυση της συμπεριφοράς των αστυνομικών εντοπίζει μια σειρά από κίνητρα που υποτείνουν την υπέρμετρη χρήση βίας. Η ανάλυση του δημόσιου λόγου, των πειθαρχικών ερευνών και των προκαταρκτικών εξετάσεων αποκαλύπτει ορισμένα από τα μέσα που χρησιμοποιούνται για τη διασφάλιση της ατιμωρησίας ή ήπιας τιμωρίας των αστυνομικών.

Το δεύτερο μέρος περιλαμβάνει μια κριτική παρουσίαση των τριών όψεων του ελεγκτικού μηχανισμού, δηλαδή τον διοικητικό, τον εξωτερικό και τον δικαστικό έλεγχο. Η συνδυαστική ανάλυση του συνόλου του ελεγκτικού μηχανισμού αποκαλύπτει ένα πολύμορφο σύστημα αποδυνάμωσης του εξωτερικού ελέγχου και διασφάλισης της εν όλω ή εν μέρει ατιμωρησίας των αστυνομικών. Η παρουσίαση αυτή συμπληρώνεται από την ανάδειξη ενός συστήματος από τα κάτω που αποδυναμώνει τον εξωτερικό έλεγχο και, μέχρις ενός σημείου, τον δικαστικό. Η ανάλυση αυτού του άτυπου συστήματος σκοπεύει να αποκαλύψει ορισμένες αστυνομικές πρακτικές αποφυγής λογοδοσίας, σε λειτουργία τόσο στην πειθαρχική όσο και στην ποινική διαδικασία, προκειμένου να δείξει πώς η αλληλεπίδρασή τους με την πολυεπίπεδη ανοχή της αστυνομικής βίας καταλήγει στην εξασφάλιση ενός καθεστώτος ουσιαστικής ατιμωρησίας, που οδηγεί στη διαιώνιση της αστυνομικής βίας.